

Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

HLÁSKOVÝ A TVAROSLOVNÝ ROZBOR PROGLASU

SRBSKÉ A RUSKÉ REDAKCE

PHONETIC AND FORMATIVE ANALYSIS OF SERBIAN

AND RUSSIAN EDITION OF PROGLAS

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Olga Palkosková, Ph.D.

Autor diplomové práce: Terezie Coufalová, roz. Sýkorová

Tomáše ze Štítného 1100, Pelhřimov

6. ročník, Čj-Ov, 2001-2008

prezenční studium

Červen 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
s použitím uvedené literatury.

V Pelhřimově dne 24. června 2008

.....
(Součková)

Obsah

1. Úvod	6
2. Úvodní kapitola	8
3. Úvodní kapitola	8
4. Úvodní kapitola	8
5. Úvodní kapitola	10
6. Úvodní kapitola	10
7. Úvodní kapitola	10
8. Úvodní kapitola	11
9. Úvodní kapitola	12
10. Úvodní kapitola	13
11. Úvodní kapitola	13
12. Úvodní kapitola	14
13. Úvodní kapitola	15
14. Úvodní kapitola	16
15. Úvodní kapitola	17
16. Úvodní kapitola	17
17. Úvodní kapitola	18
18. Úvodní kapitola	18
19. Úvodní kapitola	24
20. Úvodní kapitola	25
21. Úvodní kapitola	25
22. Úvodní kapitola	26
23. Úvodní kapitola	27
24. Úvodní kapitola	28
25. Úvodní kapitola	31
26. Úvodní kapitola	33
27. Úvodní kapitola	33
28. Úvodní kapitola	34
29. Úvodní kapitola	36
30. Úvodní kapitola	36
31. Úvodní kapitola	37
32. Úvodní kapitola	37
33. Úvodní kapitola	37
34. Úvodní kapitola	38
35. Úvodní kapitola	38
36. Úvodní kapitola	38
37. Úvodní kapitola	40
38. Úvodní kapitola	41
39. Úvodní kapitola	43
40. Úvodní kapitola	47

Chtěla bych poděkovat paní PhDr. Olze Palkoskové, Ph.D. za odborné vedení práce.

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Jazyk Proglasu.....	8
2. 1. Původ staroslověnštiny.....	8
2. 2. Teoretické koncepce vývoje staroslověnštiny.....	8
3. Hláskový rozbor.....	10
3. 1. Hláskový vývoj v období klasické praslovanštiny.....	10
3. 1. 1. Konsonantické změny.....	10
3. 1. 1. 1. Palatalizace aveolár.....	10
3. 1. 1. 2. Metateze likvid.....	11
3. 1. 2. Vokalické změny.....	12
3. 2. Hláskový vývoj v období klasické praslovanštiny.....	13
3. 2. 1. Denazalizace.....	13
3. 2. 2. Kontrakce.....	14
3. 2. 3. Zánik a vokalizace je.....	15
3. 2. 4. Měkkostní korelace.....	16
4. Morfologický rozbor.....	17
4. 1. Flexe jmen.....	17
4. 1. 1. Podstatná jména.....	18
4. 1. 1. 1. Vokalické kmeny.....	18
4. 1. 1. 1. 1. O-kmeny mužského rodu.....	18
4. 1. 1. 1. 2. Jo-kmeny mužského rodu.....	24
4. 1. 1. 1. 3. Ijo-kmeny mužského rodu.....	25
4. 1. 1. 1. 4. O-kmeny středního rodu.....	25
4. 1. 1. 1. 5. Jo-kmeny středního rodu.....	26
4. 1. 1. 1. 6. Ijo-kmeny středního rodu.....	27
4. 1. 1. 1. 7. A-kmeny.....	28
4. 1. 1. 1. 8. Ja-kmeny.....	31
4. 1. 1. 1. 9. Ija-kemny.....	33
4. 1. 1. 1. 10. I-kmeny ženského rodu.....	33
4. 1. 1. 1. 11. I-kmeny mužského rodu.....	36
4. 1. 1. 1. 12. U-kmeny.....	36
4. 1. 1. 2. Konsonantické kmeny.....	37
4. 1. 1. 2. 1. N-kmeny mužského rodu.....	37
4. 1. 1. 2. 2. N-kmeny středního rodu.....	37
4. 1. 1. 2. 3. Nt-kmeny středního rodu.....	38
4. 1. 1. 2. 4. S-kmeny.....	38
4. 1. 1. 2. 5. Ěv-kmeny.....	39
4. 1. 1. 2. 6. R-kmeny.....	39
4. 1. 2. Adjektiva.....	40
4. 1. 2. 1. Tvrdý skloňovací typ jmenných adjektiv.....	41
4. 1. 2. 2. Měkký skloňovací typ jmenných adjektiv.....	43
4. 1. 2. 3. Tvrdý skloňovací typ složených adjektiv.....	45
4. 1. 2. 4. Měkký skloňovací typ složených adjektiv.....	47
4. 1. 2. 5. Gorjuša – gorešago.....	47
4. 1. 3. Zájmena.....	47
4. 1. 3. 1. Bezrodá zájmena.....	48
4. 1. 3. 2. Rodová zájmena.....	48

4. 1. 4. Číslovky.....	51
4. 2. Flexe sloves.....	52
4. 2. 1. Indikativ přítomného času.....	52
4. 2. 2. Imperativ.....	55
4. 2. 3. Aorist.....	57
4. 2. 4. Atempatická slovesa.....	58
4. 2. 5. Jmenné tvary slovesné.....	59
4. 2. 5. 1. Infinitiv.....	59
4. 2. 5. Participium.....	60
4. 2. 5. 2. 1. Participium perfecti activi.....	61
4. 2. 5. 2. 2. Participium perfecti passivi.....	61
4. 2. 5. 2. 3. Participium praesentis passivi.....	61
4. 2. 5. 2. 4. Participium praesentis activi.....	62
4. 2. 5. 2. 5. Participium praeteriti activi.....	64
4. 2. 6. Diferenciace slovesných tvarů v ruské a srbské redakci.....	65
5. Syntaktický rozbor.....	66
5. 1. Věta jednoduchá.....	67
5. 2. Souvětí.....	69
5. 3. Vyjadřování záporu.....	70
5. 4. Slovosled.....	71
6. Lexikální rozbor.....	74
7. Závěr.....	78
Anotace.....	79
Prameny.....	80
Použitá literatura.....	81
Seznam zkratk.....	82
Přílohová část.....	83

1. Úvod

Staroslověnština je nejstarší slovanský spisovný jazyk. Již v 9. století vznikl Proglas, který vytvořil Konstantin. Vzhledem k tomu, že tato veršovaná předmluva k evangeliu byla ve své době velice významná, docházelo k mnoha překladům na různých územích. Vzniklo několik staroslověnských verzí více či méně diferenciovaných, ať už po stránce fonologické, morfologické, syntaktické atd. Připadalo mi však, že tomuto dílu nebyla věnována taková pozornost, kterou by si samo zasloužilo. K sepsání této diplomové práce jsem si proto vybrala rozbor Proglasu. Tato památka je zachována ve čtyřech pozdějších církevněslovanských opisech. Tři z nich tvoří srbská redakce ze století 13. a 14. a čtvrtá je ruská redakce ze století 16. Zaměřila jsem se pouze na dvě redakce Proglasu, a to právě na ruskou a srbskou ze 13. století. Tyto dvě verze jsem vzájemně porovnávala. Zaměřila jsem se převážně na hláskovou a tvaroslovnou rozdílnost těchto dvou verzí. Z důvodu přílišné rozsáhlosti práce jsem u morfologického rozboru věnovala pozornost pouze ohebným slovům. Pro celkový pohled na rozdílnost či shodu obou verzí Proglasu jsem provedla stručný rozbor syntaktický, stylistický a lexikální.

Stěžejním pramenem mé práce se stala ruská redakce Proglasu ze 16. století a srbská redakce Proglasu ze století 13. Tyto dva prameny přikládám ke své práci do příloh.

K morfologickým rozborům dvou verzí Proglasu a k jejich vzájemnému porovnání jsem čerpala z knihy Radoslava Večerky Staroslověnština, kde jsou dějiny staroslověnštiny, fonetika a fonologie, morfologie, syntax a lexikologie.

Problematiku praslovanštiny zveřejnil Arnošt Lamprecht ve své knize Praslovanština, která se stala druhým významným podkladem sloužícím k napsání této diplomové práce.

Dále bych zde chtěla zmínit knihu Františka Dvorníka Byzantské misie u Slovanů, ze které jsem čerpala informace o historickém dění na Velké Moravě.

Počátky slovanského spisovného jazyka od Radoslava Večerky jsou rozbořem rozdílů mezi staroslověňštinou typu českého, ruského, bulharského a chorvatského.

Poslední literaturou, kterou bych chtěla zmínit, je Vokabulář klasické staroslověňštiny Václava Vondráka a Josefa Bartoně.

2. Jazyk Proglasu

2.1. Původ staroslověnštiny

Staroslověnština je nejstarší slovanský spisovný jazyk. Přinesl jej Konstantin a Metoděj pro misijní účely na Velké Moravě v 9. století. Jejím základem bylo bulharsko-makedonské nářečí. Staroslověnština se vyvinula z původní praslovanštiny, ta se vydělila z indoevropského jazykového společenství, jehož rozpad vědci kladou přibližně na rok 3000 př. n. l. , někteří i o něco dříve. Staroslověnština se stala nástrojem prvních literárních děl na Velké Moravě v druhé polovině 9. století. Možno říci, že staroslověnština sehrála stejnou roli velkého mezinárodního jazyka jako latina v západním světě. Spisovná staroslověnština se přizpůsobovala místnímu úzu na různých částech teritoria. Postupně se přetvářela v tzv. církevní slovanštinu různých redakcí, např. srbské, ruské atd. Z toho vyplývá, že vývoj staroslověnštiny z praslovanštiny probíhal na velkém území s rozdílnými změnami. Tedy průběh jednotlivých změn vývoje praslovanštiny závisel mimo jiné na prostoru.¹

2.2. Teoretické koncepce vývoje staroslověnštiny

Názory na vývoj staroslověnštiny nebyly jednotné. V první polovině 19. století panovala tzv. teorie moravská, která považovala za základ nejstaršího spisovného slovanského jazyka právě jazyk Slovanů moravských. Tato teorie však dlouho nevydržela a po zbytek 19. století panovala tzv. teorie panonská. Ta za základ slovanských jazyků považovala jazyk Slovanů panonských, což jsou dnešní Slovinci. Avšak ani

¹ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 9- 13.

tato teorie nabyla správná. V dnešní slavistice se propaguje teorie bulharsko- makedonská, která se objevila až počátkem 20. století v čele se zakladatelem V. Jagicem (1838 – 1923). Původně však podobnou myšlenku vyslovil už J. Dobrovský. Podle jeho názoru staroslověnština pochází z dialektu srbsko- bulharsko- makedonského.²

Jak již bylo řečeno, první vývojovou fází staroslověnštiny byla praslovanština, která však není rukopisně zachycena. Je to jazyk Slovanů z okolí Soluně. S přínosem praslovanštiny na území Velké Moravy začíná další vývojová etapa staroslověnštiny, nazvaná velkomoravská staroslověnština. Znamenalo to spojení praslovanštiny s místním dialektem a živým jazykem. Tato velkomoravská staroslověnština se pak stala celým dalším vývojem slovanského spisovného jazyka. Později se vydělila na několik základních redakcí, z nichž pak vznikaly další redakce. Za základní redakce staroslověnštiny jsou považovány tyto čtyři: a) česká redakce

b) bulharsko-makedonská redakce

c) chorvátská redakce

d) panonská (slovinská) redakce³

Z bulharsko- makedonské redakce vznikl typ ruský. Již v 10. století se staroslověnština dostala z Bulharska na Rus. Zde postupem času se k ní přidával vliv místního východoslovanského kulturního dialektu. Vzájemné ovlivňování východoslovanského dialektu a bulharské staroslověnštiny vytvořilo spisovnou ruštinu. Na ruský typ měla vliv i česká redakce staroslověnštiny. Složitější situace nastala v srbštině. První památky jsou doloženy až od 12. století. Srbský typ sice také pochází původně

² Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 17.

³ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 17- 30.

z bulharsko- makedonské redakce, ale k ní se později přidal vliv jiných jihoslovanských jazyků a dále také vlivy ruského typu.⁴

3. Hláskový rozbor

3.1. Hláskový vývoj v období klasické praslovanštiny

Rozdíly v Proglasu mezi redakcí ruskou a srbskou mají základ již ve vývojových změnách tzv. klasické praslovanštiny v letech 400- 800 n. l. Zaměříme se pouze na ty změny, které rozrůznily právě ruskou a srbskou redakci.

Jednou z nejmarkantnějších diferenciací ruské a srbské verze Proglasu je vznik tzv. protetické souhlásky j-. Ta se vyvíjela na počátku slov začínajících na samohlásku e-, ě-, ъ-. Zpočátku tam, kde byla ve větné souvislosti ve spojení koncové samohlásky předešlého slova. Tedy tam, kde předcházející slovo končilo samohláskou a následující slovo začínalo samohláskou, se vkládalo tzv. protetické j-. To vedlo k usnadnění výslovnosti.⁵ Slova obsahující protetické j- se vyskytují v srbské verzi Proglasu, př. jestъ, oproti ruskému estъ, srbské jevangeliija oproti ruskému evangeliju. Toto je však rozdílnost pouze grafická. Ve skutečnosti i v ruštině se toto protetické j- objevovalo, ale pouze ve výslovnosti.

3.1.1. Konsonantické změny

3.1.1.1. Palatalizace aveolár

Jednou z konsonantických změn je palatalizace aveolár, což je změkčování zubodásňových hlásek před následujícím j. Konkrétně

⁴ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 31.

⁵ Lamprecht, Arnošt: Praslovanština, str. 36.

seskupení tj dalo tʹtʹ, to se asibilovalo na ćć. U západních Slovanů bylo měkké ć – c, př. stč. sviecě– svíce. U východních Slovanů vzniklo č, př. rusky sveča, v srbštině je sveća/ svijeća. Podobně i seskupení kt, z toho vzniklo ktʹ, dále asimilací na kʹtʹa pak na tʹtʹ. To se pak vyvinulo stejně jako předchozí seskupení. Skupina dj dala dʹdʹ a po asibilaci dzʹdzʹ. Tedy stsl. medja, rusky meža, stč. mezě (ně. mez), v srbštině meda (medža).

Celkový konsonantický systém po dokončení všech palatalizací vypadal následovně. Ve východoslovanských dialektech, z nichž se později vyvinula ruština vypadal takto: p b

t d s z

ć ś ź

č š ž

k g ch

V dialektech, z nichž se vyvinula srbština, vypadal takto:

p b

t d

c s z

č š ž

ć d

k g ch⁶

3.1.1.2. Metateze likvid

Další změna, která probíhala v této době, byla tzv. metateze likvid neboli vývoj skupin *tart, talt, tert, tell*. V praslovanských dialektech jihoslovanských se postupně přesouval vokalický element, který byl před

⁶ Lamprecht, Arnošt: Praslovanština, str. 54.

sonantou, za sonantu, tam zesílil a vokalický prvek před sonantou pak zanikl. Např. galva- galva- gal^ava- g^alava- glava.⁷ Ve východoslovanských jazycích vzniklo tzv. plnohlasí (polnoglasije), př. gal^ava a z toho golova. Podobně i skupiny tert, telt, z nichž na jihoslovanském území vznikly postupně skupiny trět, tlět, kde ě představuje dlouhé e. Na východoslovanském území pak z těchto skupin vzniká z tert > teret a z telt > tolot.⁸ Rozdílný vývoj je zřetelně prokazatelný právě v Proglasu ruské a srbské redakce. V ruské verzi se objevuje slovo čelověka, což je ještě praslovanská podoba slova. Kdežto v srbské verzi se objevuje tvar člověka.

Podobný rozdíl je ve slovech mertva v ruské redakci Proglasu a mrtva v srbské verzi. Vývoj skupin tьrt, tьrt, tьlt, tьlt se na obou územích vyvíjel také poněkud odlišně. Ve východoslovanských jazycích po zániku jerů vzniklo ze sonantního r seskupení er a ze sonantního l vzniklo ol, př. coln. V srbštině splynulo r s měkkým i tvrdým jerem a vzniklo r sonant, př. srp. Za obojí l sonans vzniklo u, př. čun (čes. člun).⁹

Podobný vývoj prodělaly i substantiva sьrdce, které se objevuje v ruské verzi, a srьdce ze srbské redakce.

3.1.2. Vokální změny

Vokální systém po všech hláskových změnách na východoslovanském území vypadal takto:

i-y		ú/u
ь	-	ѣ
e	-	o
ě	-	a

⁷ Citace: Lamprecht, A.: Praslovanština, str. 58

⁸ Lamprecht, Arnošt: Praslovanština, str. 58

⁹ Lamprecht, Arnošt: Praslovanština, str. 66

V jihoslovanských dialektech pak splynuly oba jery do středové polohy:

i(-y) → u/u

3.2. Hláskový vývoj v období pozdní praslovanštiny

Tzv. pozdní praslovanština je také velice důležitým obdobím vzniku rozdílů mezi jednotlivými slovanskými jazyky. Toto období je vymezeno rokem 800- 1000 n. l. , na východě se počítá až do roku 1200 n. l. Je to období dovršení všech změn a tedy vydělení nejstarších stádií jednotlivých slovanských jazyků.¹¹ Opět se zaměříme pouze na diferenciaci mezi ruštinou a srbštinou vzhledem k danému tématu celé práce.

3.2.1. Denazalizace

Jednou ze změn je tzv. denazalizace, což je ztráta nosovosti neboli zánik nosovek. Na východoslovanském území nastala denazalizace již kolem poloviny 10. století. Z nosového *ą* vzniklo *u* a nosové *ę* pak dalo *a*, př. *svętyjъ* > *svatój*, dále *učęty* > *učaty*, *duęę* > *duša*.¹² V srbštině vzniklo jako u východoslovanských jazyků z nosového *ą* > *u*, ale z nosového *ę* zde vzniklo *e*, př. *svętyjъ* > *svet*, *učęty* > *učety*, *duęę* > *duše*. Zajímavé jsou jednotlivé případy v obou verzích Proglasu, co se týče denazalizace nosového *ę*. Srbská verze ze 13. století je dokladem toho, že tato změna

¹⁰ Lamprecht, Arnošt: Praslovanština, str. 70.

¹¹ Lamprecht, Arnošt: Praslovanština, str. 14.

¹² Lamprecht, Arnošt: Praslovanština, str. 127-130.

důsledně proběhla. Nevyskytují se zde již žádné nosovky, všechny byly denazalizovány. Dalo by se čekat, že ruská verze, která je až ze století 16. , nebude obsahovat také žádné nosovky, ale opak je pravdou. Právě ruská verze Proglasu je vzorovým příkladem dodržování původního systému, kde se ještě vyskytovaly nosovky. Uveďme si přehled jednotlivých slov, které se liší v nosovosti v obou verzích Proglasu.

<i>Císla veršů</i>	<i>Srbská verze Proglasu</i>	<i>Ruská verze Proglasu</i>
3.	Jezyki	języki
11.	Cesti	ćęsti
12.	Tlěje	tljęę
3.	Gredetъ	grędetъ
6.	Prozretъ	prozręetъ
40.	Tvoretъ	tvoręetъ
36.	Se	sę
1.	Svetego	svętomu

V ruské verzi se dále objevují tato dvě slova obsahující nosovky: kormlję ve 25. verši a krēmę ve 26. verši. V srbské verzi se však objevují již v poněkud jiném morfologickém tvaru, a to ve 25. verši kръmitъ a ve 26. verši krēmítъ. O tom však viz kapitola Morfologie sloves.

3.2.2. Kontrakce

Další změnou je tzv. kontrakce neboli stahování. Zde jde o zánik intervokálního j a následné splynutí dvou vokálů, z nichž vzniká pouze

jeden dlouhý vokál. Kvalitu udává vždy vokál první, př. mladoje > mladó. Tato změna proběhla v srbštině, ale ve východoslovanských jazycích nebyla vůbec provedena (neustále zůstávají tvary př. dobraja).¹³

3.2.3. Zánik a vokalizace jerů

Zánik a vokalizace jerů je další změnou, která proběhla v pozdní praslovanštině. Opět je to příklad veliké rozrůzněnosti vývoje slovanského jazyka. Ve východoslovanských dialektech, tedy i v ruštině, byl tvrdý jer zpravidla nahrazen samohláskou e. Stejně tak i měkký jer je nahrazen samohláskou e. Ale vyskytuje se zde i vokál o na místě bývalého tvrdého jeru, a to zejména v těsné blízkosti labiál a tvrdého l. Pestrost střídnic se liší podle daného dialektu. Jisté je to, že v ruštině došlo k vokalizaci i lichého přízvučného jeru.

Jednodušší situace vzniká v jihoslovanských jazycích, tedy i v srbštině. Oba jery splynuly v jednu redukovanou hlásku ə. Ve starých dokumentech se však zapisuje jako měkký jer ъ. Pozdějším vývojem se tato hláska změnila na a, pravděpodobně ve 13. století.¹⁴ V obou verzích Proglasu však tato změna ještě není zachycena.

Rozdílnost verzí spočívá pouze v užívání měkkého jeru ъ či tvrdého jeru ѣ. Ruská verze tyto dva jery rozlišuje. Lze říci, že tvrdý jer se vyskytuje převážně na konci podstatných jmen, není to však podmínkou. Objevuje se i v jiných slovních druzích. Příklady z textu: priglasъ v 1. verši, Markъ ve 14. v., sluchъ ve 35. v., knigъ ve 31. v., světъ ve 44. v., glagolemъ ve 44. v., učatъ v 15. v., podobemъ ve 44. v. S měkkým jerem se

¹³ Lamprecht, Arnošt: Praslovanština, str. 135.

¹⁴ Lamprecht, Arnošt: Praslovanština, str. 141.

zase více setkáváme u sloves, př. v 7. verši слышать, ve 4. verši есть, v 17. v. видеть, ve 40. v. творить. Srbská verze Proglasu nerozlišuje měkký a tvrdý jer. Oba splynuly pouze v jery měkké, jak již bylo zmíněno výše. Např. прогласъ v 1. verši, Маркъ ve 14. v., слухъ ve 35. v., книгъ ve 31. v., свѣтъ ve 44. v., глаголемъ ve 44. v., učatъ v 15. v.

3.2.4. Měkkostní korelace

Poslední změnou je završení konsonantické měkkostní korelace. V ruštině se v podstatě nezměnila. Má následující páry: p - p', b - b', v - v', f - f', m - m', t - t', d - d', n - n', l - l', r - r', s - s', z - z'. V ruštině jsou i k' a g', ale jako nekorelační varianty. V srbštině nedošlo k žádnému dovršení měkkostní korelace. Zůstalo jen nj a lj vyslovované jako [n', l'] z praslovanské palatalizace aveolár.¹⁵

Pro lepší přehled změn vývoje z praslovanštiny s ohledem na diferenciaci srbské a ruské redakce nám poslouží následující tabulka:

	Praslovanština	Ruská redakce	Srbská redakce
<i>Období klasické praslovanštiny</i>	tj, kt	č	c'
	Dj	ž	d/dz'
	tart, talt	torot, tolot	trat, tlat
	tert, telt	teret, tolot	tret, tlet
	тѣrt, тѣrt	tert	r
	тѣlt, тѣlt	tolt	u

¹⁵ Lamprecht, Arnošt: Praslovanština, str. 157.

<i>Období pozdní praslovanštiny</i>	A	u	U
	Ė	ä > a	E
	aja	-----	A
	Ъ	e	ə
	Ь	e	ə

4. Morfologický rozbor

4.1. Flexe jmen

Ve staroslověnině deklinaci jmen určuje princip kmenový. To znamená, že kmen tvoří u ohebných slov základ, k němuž se připojují jednotlivé flexivní přípony (koncovky), které vyjadřují syntaktické vztahy nebo gramatické významy slov. Jmenná deklinace se vyjadřovala kategorií pádu, mluvnického čísla a mluvnického rodu. Staroslověnština stejně jako čeština má sedm pádů: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, lokál a instrumentál. Mluvnická čísla však měla staroslověnština tři. Vedle singuláru a plurálu měla ještě tzv. duál. Ten měl vždy pro všech sedm pádů pouze tři tvary. Jeden byl společný pro nominativ, akuzativ, vokativ, druhý byl pro genitiv a lokál a poslední pro dativ a instrumentál. Maskulinum, femininum, neutrum byly ve staroslověnině tři kategorie mluvnického rodu stejně jako je tomu i dnes v češtině. Podle původního zakončení kmene se rozlišovaly kmeny samohláskové neboli vokalické a kmeny souhláskové neboli konsonantické. Mezi vokalické kmeny patřily o-kmeny, jo-kmeny a ijo-kmeny mužského rodu, o-kmeny, jo-kmeny, ijo-kmeny středního rodu, a-kmeny, ja-kmeny a ija-kmeny ženského a mužského rodu,

i-kmeny ženského rodu a i-kmeny mužského rodu a u-kmeny mužského rodu. Konsonantické kmeny byly neproduktivní a postupně odumíraly. Sem patřily n-kmeny mužského rodu, n-kmeny středního rodu, nt-kmeny středního rodu, s-kmeny středního rodu, ѡv-kmeny ženského rodu a r-kmeny ženského rodu.¹⁶

4.1.1. Podstatná jména

Srbská verze Proglasu a ruská verze Proglasu se kromě hláskové stránky liší i v morfologii. Diferenciace však není na první pohled tolik markantní. Jednotlivá substantiva se totiž neliší v typu skloňování, ale v rozdílném užití pádů. Tím se míní, že totéž substantivum z ruské i srbské redakce se skloňuje podle stejného vzoru, ale v daném případě je užit jiného pádu.

4.1.1.1. Vokalické kmeny

4.1.1.1.1. O-kmeny mužského rodu

Podstatná jména, která spadají pod tento kmen, jsou zastoupena v obou verzích Proglasu nejpočetněji. Skloňují se podle vzoru rabъ. Patří sem následující podstatná jména z textů v nominativu singuláru: priglasъ/proglasъ, prorokъ/prorokъ, jazykъ/jazykъ, světъ/světъ, cvětъ/cvětъ, věkъ/věkъ, Bogъ/Bogъ, darъ/darъ, Markъ/Marko, Іvannъ/Іoanъ, narodъ/narodъ, umъ/umъ, mirъ/mirъ, čelověkъ/člověkъ, zakonъ/zakonъ.¹⁷ Dále pouze podstatná jména o-kmenů mužského rodu v srbské verzi: Konstantинъ, filosofъ, rastъ, grěchъ, zvonъ, glasъ, dъždъ,

¹⁶ Večerka, Radoslav: Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků, str.139

¹⁷ Tvar slova před lomítkem je uveden z ruské redakce, tvar slova za lomítkem je v srbské redakci.

плодь, врагъ, противникъ, Christusъ, апоштоль, сънь, прѣстолю, Павлю, животъ, ангелъ, духъ.

Hned v úvodním verši Proglasu se nachází vlastní jméno údajného autora textu. V ruské verzi je to jméno Кирилъ, které je zde ve tvaru genitivu singuláru Кирила. Srbská verze má jméno Константинъ, taktéž ve tvaru genitivu singuláru Константина. Hned vedle něj se v srbské redakci nalézá další o-kmenové substantivum философъ ve tvaru genitivu singuláru философа.

Priglasъ v ruské verzi se liší od srbské verze proglasъ pouze v hláskosloví. Morfologický tvar je stejný, tedy nominativ singulár.

Slovo prorokъ se v Proglasu vyskytuje ve 2. verši v nominativu plurálu, tedy proroci. Ve slově došlo také ke změně předkoncepkové veláry k-c podle zákona o druhé palatalizaci velár. V srbské verzi v 93. verši je ve tvaru proroky, což je plurál instrumentál.

Језыкъ/jezyкъ je jedním z častých slov vyskytujících se v textech. Opomeneme-li opět hláskový jev týkající se nosovek a jerů, jsou všechny jeho tvary v obou verzích Proglasu stejné. V srbské verzi: akuzativ plurál jezyky ve 3. v., v 74. v., v 76. v., v 80. v., instrumentál singulár jezykomъ ve 48. verši a ve 102. verši a konečně nominativ plurál jezyci v 84. verši. V posledním tvaru tohoto slova se mění k-c podle druhé palatalizace velár.

Podstatné jméno свѣтъ/světъ je v textu ve 4. verši nominativ singuláru svět v ruské verzi a свѣтъ v srbské verzi. Dále ve 28. verši je dané substantivum v obou verzích stejné ve tvaru genitivu singuláru světa spolu s genitivní předložkou безъ/bezъ. Ve 44. verši jde o akuzativ singuláru свѣтъ/světъ.

Substantivum cvěť/cvěť je v 37. verši ve tvaru genitivu singuláru cvěta stejné v obou redakcích.

Naprosto stejný tvar morfologický a dokonce i hláskový má podstatné jméno věкъ, které se nachází v 5. verši obou verzí v akuzativu singuláru. V srbské verzi je celý pátý verš v závorce, což by mohlo znamenat, že byl přidán až později, nikoli však v době, kdy byl přepsán. Celý pátý verš totiž rozlišuje měkké a tvrdé jery a dále je zde ještě zaznamenána nosovka. Ve 103. verši se nachází jiný morfologický tvar, a to věкы, což je akuzativ plurál. Poslední 110. verš obsahuje ustálené slovní spojení въ věки věкомъ. Morfologické určení prvního tvaru věки je poněkud nejisté. Tvar odpovídá buďto plurálu nominativu nebo plurálu vokativu. Avšak předložka pojící se s daným substantivem vyjadřuje akuzativ nebo lokál. Přikloňme se k tomu názoru, že došlo k chybnému přepisu, tedy že tam chybí tvrdý jer ъ či měkký jer ь. Tvar věкомъ pak vyjadřuje instrumentál singulár.

Substantivum Богъ/Bogъ, které spadá pod o-kmen, je asi vůbec nejfrekventovanějším podstatným jménem v Proglasu. V obou verzích Proglasu má stejné tvary. Tvar genitivu singuláru, Boga, se objevuje v 8. v., ve 27. v., ve 36. v. a ve 104. v., dále v 10. v. a ve 24. v. s genitivní předložkou ot. V 51. verši, ve 100. verši, ve 106. verši se můžeme setkat s dativem singuláru Bogu a v 96. verši i s dativní předložkou къ.

K o-kmenům se řadí také další substantivum даръ/darъ. Přesně v tomto tvaru nominativu singuláru se vyskytuje hned ve třech po sobě jdoucích verších, a to v 10., 11. a 12. verši. V srbské redakci jsou všechny tři tvary naprosto stejné, zakončené na měkký jer, což je pro tento text běžné. V ruské verzi dochází k nepatrnému rozdílu mezi slovem v 10. verši,

kde zní dar, a dalšími dvěma v 11. a 12. verši, kde je na konci přidán tvrdý jer darъ. Diferenci přikládejme nepřesnému přepisu textu.

Následují dvě vlastní jména evangelistů Markъ/Marko, Ivannъ/Ioanъ¹⁸. V nominativu singuláru se nachází v textech ve 14. verši obou verzí. V historickém vývoji docházelo ke splývání o-kmenů maskulin a u-kmenů. U o-kmenů se začaly objevovat koncovky u-kmenové, nejvíce v dativu singuláru koncovka –ovi, a to hlavně u podstatných jmen vlastních.¹⁹ V Proglasu se však neobjevuje žádný příklad, který by nám tento výrok mohl potvrdit, či vyvrátit.

V 15. verši Proglasu obou redakcí se setkáváme s podstatným jménem ve tvaru narodъ/narodъ. Z kontextu vyplývá, že nejde o nominativ singulár, ale o akuzativ singulár. Toto slovo je ještě ve 23. verši, kde se však v morfologických tvarech liší. V ruské redakci jde o tvar vokativu plurálu narodi. Srbská redakce použila k oslovení nebo k výzvě nominativ singuláru narodъ. Nedochozí tedy k žádnému významovému rozdílu, ani nejde o zařazení stejného slova pod jiné kmeny. Naopak substantivum narodъ/narodъ patří k o-kmenům maskulin. Je pouze rozdílně užito pádů.

Umъ/umъ je podstatné jméno, které se morfologicky poněkud diferencuje v ruské i srbské redakci. Ve 22. verši se v obou verzích objevuje ve stejném tvaru genitivu singuláru spolu s genitivní předložkou отъ. Avšak ve 26. verši nastává rozdíl v číslech. Oba tvary umъ v ruské verzi a umy v srbské verzi jsou akuzativy o-kmenů maskulin, ale v prvním případě jde o singulár a ve druhém jde o plurál. Dále se objevuje ještě

¹⁸ První tvar slova je z ruské redakce, druhé slovo za lomítkem pochází ze srbské redakce.

¹⁹ Večerka, Radoslav: Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků, str. 140.

v srbské verzi ve 47. verši v akuzativu singuláru umъ, v 79. verši v genitivu plurálu umъ a konečně dativu singuláru umu ve verši 86.

Ve 4. verši obou redakcí se setkáváme se substantivem mirъ/mirъ v dativu singuláru, tedy ve tvaru miru. Genitiv singulár mira se nachází v 19. verši opět u obou redakcí stejně.

Dalším z frekventovaných substantiv je čelověkъ/člověкъ. Obě redakce uvádí stejné morfologické tvary. Ve 40. verši je to genitiv singuláru čelověka/člověka a ve 42. verši lokál plurál čelověcěchъ/člověcěchъ. Dále už jen v srbské redakci ve 45. verši nejspíše v akuzativu plurálu. Určení pádu je však nejisté, protože koncovka akuzativu plurálu o-kmenů maskulin je -ы, ale v Proglasu je toto slovo zakončeno koncovkou -и, což by znamenalo, že se jedná o nominativ plurál či vokativ plurál. Podle smyslu však míníme, že se jedná o akuzativ. Je to stejná situace jako ve 110. verši u substantiva věки. Naopak jasná situace je v 56. verši, kde je člověкъ, což je nominativ singuláru. V 66. verši dochází ke změně předkoncovkové veláry podle zákona druhé palatalizace z k na c. Je zde tvar člověci, což je v tomto případě vokál plurál. Poslední tvar tohoto substantiva se nachází ve 106. verši ve tvaru člověki. Nastává podobná situace jako ve 45. verši. V každém případě se jedná o plurál, a to akuzativ, nebo instrumentál. Opě chybí tvrdý jer před měkkým i, konkrétně v této srbské verzi jde o měkký jer před měkkým i. Tedy buďto jde o již zmíněnou hláskovou změnu zániku jerů, anebo o nepřesný přepis textu Proglasu.

Zakonъ/zakonъ je podstatné jméno, které se nachází ve 32. verši v genitivu singuláru zákona. V následujícím verši se dané substantivum

objevuje ve tvaru genitivu singuláru, ale pouze v srbské verzi. V ruské verzi celý 33. verš chybí. Ve 34. verši dochází k rozdílu v redakcích. V srbské verzi jde o genitiv singulár, ale ruská verze obsahuje tvar akuzativu singuláru законъ.

Pouze v srbské redakci v 18. verši se objevuje substantivum o-kmenů грѣхъ, což je genitiv plurál.^u Ruská verze dané substantivum nahradila adjektivem vzniklým z tohoto podstatného jména a zní грѣховнују.²⁰

V srbské verzi Proglasu se pak objevují další substantiva o-kmenů v následujících tvarech. V 67. verši je to substantivum ve tvaru instrumentálu singuláru растомъ. Ve 49. verši je to genitiv singulár zvona. V tomtéž verši i v tom samém tvaru, tedy singuláru genitivu, následuje substantivum glasa. Pak se objevuje ještě v 75. verši glasě s lokálovou předložkou въ, což je lokál singuláru. V 50. verši se setkáváme s vlastním jménem Равъль ve tvaru singuláru nominativu. V 63. verši se objevuje další o-kmenové substantivum v genitivu singuláru života. Dále se vyskytuje v 98. verši ve tvaru akuzativu singuláru životъ. V 71. verši je tvar дѣжда, což je genitiv singuláru. Následující verš obsahuje další substantivum o-kmenů v nominativu singuláru plodъ. Противникомъ, což je singulár instrumentál o-kmenů, se vyskytuje v 82. verši Proglasu. Substantivum Christusъ, což je vlastní jméno, je ve tvaru nominativu singuláru v 91. verši srbské redakce. Apostoli je v 93. verši Proglasu tvar nominativu plurálu. V 98. verši je substantivum spojené s lokálovou předložkou въ, což značí, že jde o lokál, v tomto případě singulár въ sně. Následující verš obsahuje substantivum ve tvaru singuláru genitivu

²⁰ O tom viz kapitola Adjektiva.

přestola. Další podstatné jméno o-kmenů maskulin, které se v srbské redakci Proglasu vyskytuje, je angelъ ve 103. verši ve tvaru plurálu instrumentálu angely. Konečně poslední substantivum těchto kmenů je duchъ, který se v Proglasu vyskytuje spolu s instrumentálovou předložkou съ ve 109. verši ve tvaru duchomъ, což je instrumentál singulár.

4.1.1.1.2. Jo-kmeny mužského rodu

Podle tohoto typu se skloňují substantiva rodu mužského zakončená v nominativu singuláru na -ъ po měkké souhlásce, v genitivu singuláru pak na -а taktéž po měkké souhlásce. Vzorem těchto kmenů je substantivum mužъ.²¹ V Proglasu se objevují dvě substantiva jo-kmenového skloňování v nominativu singuláru: отъсь, učitelъ.

Hned v úvodním verši Proglasu srbské verze se setkáváme se substantivem učitelъ, kde je ve tvaru genitivu singuláru učitelja. Toto substantivum sice patří k jo-kmenům maskulin, ale dochází k jistým výjimkám, a to v nominativu a genitivu plurálu, kde od běžné koncovky -и a -ъ se dávají koncovky -е a -ь. Tento rozdíl není pouze u daného substantiva, ale u všech podstatných jmen činitelských.²²

Dalším jo-kmenovým substantivem v Proglasu je отъсь. Nalézá se ve 109. verši ve tvaru singuláru instrumentálu spolu s instrumentálovou předložkou съ отъсемъ.

²¹ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 74.

²² Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 75.

4.1.1.1.3. Ijo-kmeny mužského rodu

Z jo-kmenového skloňovacího typu se později vyvinuly ijo-kmeny, což jsou substantiva, která měla před jo-kmenovou příponou dřívější praslovanské *-i-*, což je slovanský měkký jer ъ. Zpočátku měla stejné skloňování, ale později se objevily jednotlivé zvláštnosti, které tento podtyp vydělily. Změny se pak týkaly fonetického vývoje jerů a graficko-pravopisného jevu týkajícího se různé hodnoty grafému и.²³ Jejich vzorem se stalo substantivum rebri. Patří sem následující substantiva v nominativu singuláru vyskytující se v Proglasu: ognjъ, гнои, Матфеи/Матѣи.

Substantivum ognjъ se nalézá v obou verzích Proglasu ve 21. verši ve tvaru genitivu singuláru ognja spolu s genitivní předložkou отъ v ruské verzi a отъ v srbské verzi. Ve 102. verši je ve tvaru instrumentálu singuláru ognjemъ.

S podstatným jménem гнои se setkáváme v srbské redakci v 60. verši ve tvaru gnoja, což je genitiv singulár.

Vlastní jméno skloňující se podle ijo-kmenů mužského rodu je evangelista Матфеи²⁴ v ruské verzi a Матѣи, příp. Матѣи v srbské verzi. Oba tvary jsou v textu nominativu singuláru.

4.1.1.1.4. O-kmeny středního rodu

O-kmeny středního rodu jsou kmenovým typem, který má velice podobné skloňování jako o-kmeny maskulin s výjimkami v nominativu, akuzativu a vokálu. Všechny tři pády mají jeden stejný tvar. Pod tyto

²³ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 75.

²⁴ Staroslověnský grafém и ponecháváme z toho důvodu, že není jisté, zdali se jedná o -i, -ji, -jъ. Všechny tyto tři hlásky byly označovány stejným grafémem.

kmeny patří substantiva středního rodu zakončená v nominativu singuláru na –o a v genitivu singuláru na –a obojí po tvrdém konsonantu. Vzorem těchto kmenů je podstatné jméno *lěto*.²⁵ V Proglasu se vyskytuje pět substantiv o-kmenů středního rodu. Jsou to v nominativu singuláru: *čjudo*, *oko*, *brašno* a pomnožné *usta*.

Substantivum *čjudo* se v tomto tvaru, což je nominativ singuláru, objevuje v 38. verši obou verzích Proglasu stejně. Lze jej skloňovat i podle s-kmenů neuter. Toto skloňování však v Proglasech není doloženo.

Dva možné způsoby skloňování má i podstatné jméno *oko*. Je možné jej skloňovat jednak podle o-kmenů středního rodu, jednak podle konsonantických s-kmenů. Proglas však uvádí pouze skloňování podle o-kmenů středního rodu. Důkazem je 29. verš, kde je ve tvaru dativu singuláru *oku*.

Jediné pomnožné podstatné jméno, které se v Proglasu objevuje, je substantivum *usta*. Můžeme se s ním setkat v 39. verši obou verzí ve tvaru nominativu plurálu *usta*.

Posledním o-kmenem středního rodu v Proglasu je substantivum *brašno*. V 61. verši je ve tvaru akuzativu plurálu *brašna*. Více se v textu neobjevuje.

4.1.1.1.5. *Jo-kmeny středního rodu*

Tento kmen je měkkým skloňováním středního rodu, jehož vzorem je substantivum *сънѣмиште*. Zahrnuje substantiva končící v nominativu singuláru na –e po měkké souhlásce a v genitivu singuláru na –a taktéž po

²⁵ Večerka, Radoslav: *Staroslověnština*, str. 77.

měkké souhlásce.²⁶ V textu Proglasu se objevuje pouze jedno substantivum jo-kmenového skloňování středního rodu: ѕѣрдсе/ѕѣрдсе. V ruské redakci v úvodním verši je ještě jedno jo-kmenové substantivum neuter v nominativu singuláru предсловіе.

Podstatné jméno ѕѣрдсе/ѕѣрдсе se objevuje ve 26. verši Proglasu, ale ne ve stejných tvarech obou verzí. K diferenciaci dochází ne v pádu, ale v čísle. V ruské redakci se jedná o akuzativ singuláru ѕѣрдсе a v srbské redakci jde o tvar akuzativu plurálu ѕѣрдса. Za zmínku stojí také měkký jer, který v obou slovech zabírá jinou pozici. To však se již netýká morfologie, ale hláskosloví.

4.1.1.1.6. Ijo-kmeny středního rodu

Ijo-kmeny středního rodu se původně skloňovaly stejně jako jo-kmeny středního rodu. Později se však vydělují stejně jako ijo-kmeny maskulin a vzniká nový skloňovací typ ijo-kmeny středního rodu. Důvody změn byly naprosto stejné jako u ijo-kmenů mužského rodu.²⁷ Vzorem ijo-kmenů středního rodu se pak stalo substantivum znamenіе. V Proglasu se objevují následující substantiva v nominativu singuláru mající ijo-kmenové skloňování: evangelіе, житіе, оружіе.

K rozdílným tvarům dochází ve 20. verši u substantiva житіе. Aby nedošlo k nepřesnostem, podívejme se na tvary tohoto substantiva v cyrilici. Ruská verze má tvar житіе a srbská verze житије. Tvarově jej můžeme interpretovat jako singulár nominativu, či singulár akuzativu, anebo singulár vokativu. V souvislosti s významem textu se však jedná

²⁶ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 77- 78.

²⁷ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 77- 78.

o akuzativ singulár v obou verzích. Rozdíl totiž není v morfologii, nýbrž v hláskosloví.

Zajímavé je substantivum evangelije v 1. verši. Má totiž dvojí možné skloňování, jednak jo-kmenové středního rodu, které se uplatňuje právě v Proglasu obou verzí, jednak ja-kmenové skloňování ženského rodu podle vzoru duša. Pokud by však mělo druhý způsob skloňování, tvar nominativu singuláru by byl zakončen koncovkou –a, evangelija. Jak již bylo zmíněno, Proglas preferuje první typ skloňování, tedy ijo-kmenové středního rodu. Tvar substantivum se rozchází ve verzích. Ruská redakce obsahuje tvar dativu singuláru evangeliju a srbská redakce pak tvar genitivu singuláru evangelija.

S posledním ijo-kmenovým substantivem středního rodu se setkáváme pouze v srbské redakci v 81. verši, kde je spolu s genitivní předložkou bezъ оруžija, což signalizuje, že se jedná o genitiv, v tomto případě genitiv singuláru. Složitější situace nastává v 87. verši ve tvaru оруžije. Interpretace může být různá, buďto jako nominativ singuláru, či akuzativ singuláru, anebo vokativ singuláru. Přihlédneme-li opět k významové stránce textu, nejpřijatelnější verzí bude pokládat tento tvar v daném kontextu za akuzativ singuláru.

4.1.1.1.7. A-kmeny

A-kmeny jsou tvrdým skloňovacím typem, pod který patří substantiva mužského rodu i ženského rodu, jejichž vzorem je žena, v genitivu singuláru pak ženy. Diferenciace ruské a srbské redakce nastává v instrumentálu singuláru. Pro východoslovanské jazyky je charakteristická

koncovka instrumentálu singuláru –ojo, kdežto v srbštině je typická mladší koncovka oo, z níž vznikla dnešní –om.²⁸ Bohužel ani jedna z redakcí Proglasu neuvádí jediný příklad rozdílnosti těchto koncovek.

A-kmeny jsou v Proglasu poměrně dost zastoupeny. Patří sem následující substantiva v nominativu singuláru: Luka, krasota/lěpota, tьma, kьniga. Pouze v srbské verzi, od 45. verše dál, jsou to substantiva: besěda, molitba, niva, věra, muka, plěna, pověda, slava a chvala.

Ve 14. verši obou redakcí je stejný tvar vlastního jména jednoho z evangelistů, které se skloňuje podle a-kmenového vzoru, a to je Luka, což je nominativ singuláru.

Rozdíl v redakcích nastává v 18. a 19. verši u substantiva tьma, ale jde o hláskovou změnu a lexikální hledisko. 18. verš obsahuje stejný morfologický tvar zakončený na –oy²⁹, což odpovídá genitivu duálu, či lokálu duálu. Zde však nastává další problém, a to problém pádů. Podle významové stránky se nejedná o duály, ale o singuláry, a není to lokál či genitiv, nýbrž akuzativ. Vraťme se k diferencí v redakcích. V ruské verzi chybí měkký jer a je tedy ve tvaru *tmu*. Kdežto srbská verze obsahuje tvar s měkkým jerem po konsonantě t- tьmu. Jde opět pouze o hláskovou změnu zániku a vokalizace jerů³⁰. Stejný tvar se objevuje i v srbské verzi v 55. verši, kde je však dané substantivum chápáno jako číslovka. V 19. verši je problém lexikální. Ruská redakce má stejný tvar jako v předešlém verši *tmu*, ale srbská redakce dané substantivum neobsahuje. Jeho funkci plní

²⁸ Večerka, Radoslav: Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků, str. 145.

²⁹ V latině psáno jako –u.

³⁰ Viz podkapitola Zánik a vokalizace jerů.

podstatné jméno v akuzativu singuláru тlju, které však patří k jinému skloňovacímu kmenu³¹.

Pouze ruská verze má lexikální tvar krasota. Vyskytuje se v 16. verši ve tvaru akuzativu singuláru krasotu. Oproti tomu v srbské verzi v tom samém verši se setkáváme s lexikálním tvarem lěpotu, který obsahuje stejnou morfologickou koncovku –u. I zde jde o akuzativ singuláru.

Nejvíce ze všech substantiv tohoto typu se v Proglasu setkáváme s podstatným jménem књига. To se vyskytuje ve čtyřech verších. Pouze v ruské verzi je v 31. verši ve tvaru genitivu plurálu книгъ s genitivní předložkou безъ. Genitivní tvar plurálu obsahuje i srbská verze, rozdíl však nastává v lexiku. Zde není tvar безъ книгъ, ale безъ букoвъ, přičemž toto substantivum sice je také ženského rodu, ale nepatří k a-kmenům, nýbrž k ъv-kmenům.³² Srbská redakce však v následujících verších obsahuje kromě substantiva букы i tvary substantiva књига. V 74. verši je to genitivní tvar plurálu s předložkou безъ книгъ, stejně tak je tomu i v 80. verši. Verš 88. má tvar akuzativu plurálu книгы.

V srbské verzi v 51. verši je substantivum molitbu, což je opět akuzativ singulár.

Substantiva бесѣда se vyskytuje v 58. verši ve tvaru бесѣды, koncovka v cyrilici psána –ы. Tento tvar odpovídá morfologicky i sémanticky dvěma tvarům, jedním je genitiv singuláru a druhým pak akuzativ plurálu. Vzhledem k dostupným překladům však daný tvar interpretujeme jako akuzativ plurál.

³¹ Viz podkapitola ja-kmeny.

³² Viz podkapitola ъv-kmeny.

Jasně určení morfologického tvaru je v 69. verši u substantiva nivě. Zde nám napomáhá k určení i lokálová předložka na. Jde tedy o lokál singulár.

V 68. verši je další a-kmenové substantivum věra v genitivu singuláru věры.

83. verš obsahuje hned dvě a-kmenová substantiva plěna a muka. První je ve tvaru genitivu plurálu plěнь a druhé se pak pojí s akuzativní předložkou въ, což znamená, že jde o tvar akuzativu plurálu muky.

Dalším podstatným jménem a-kmenů je glava. Nachází se v 89. verši Proglasu ve tvaru akuzativu singuláru glavu. Stejně tak se setkáváme v 96. verši s akuzativem singuláru od substantiva pověda, tedy ve tvaru povědu.

Poslední dvě substantiva patřící pod tento kmen jsou slava ze 106. verše a chvala ze 107. verše. To jsou nominativy singuláru.

4.1.1.1.8. Ja-kmeny

Ja-kmeny jsou měkkým skloňovacím typem rodu ženského i mužského zakončeným v nominativu singuláru na -a nebo -i po měkké souhlásce, v genitivu singuláru pak na -ę opět po měkkém konsonantu. Původně se vyvinuly z a-kmenů v průběhu praslovanštiny, po provedení přehlásek samohlásek. Vzorem tohoto skloňování je duša.³³ V Proglasu jsou reprezentanty ja-kmenu následující substantiva: duša a притѣча.

Duša je jedním z nejčastěji se vyskytujících substantiv v Proglasu. To má samozřejmě souvislost s významovou stránkou textu. Hned ve 13. verši ruské redakce se vyskytuje v dativu plurálu dušамъ. Srbská verze má

³³ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 79- 80.

tentýž tvar dativu plurálu pouze s tím rozdílem, že je substantivum zakončeno na měkký jer dušамъ. V 16. verši dochází k tvarové diferenciaci obou verzí. V ruské redakci jde o tvar genitivu plurálu duшь, kdežto v srbké redakci zůstává tvar dativu plurálu dušамъ. Problém tkví pouze v rozdílnosti užití pádů. Jinak oba dva tvary souhlasí se vzorem ja-kmenů. V 25. verši dochází k další diferenciaci verzí. Tvar duše v srbské redakci vyjadřuje akuzativ plurálu. Opět je zde jasná známka toho, že proběhla denazalizace. Ruská verze obsahuje tvar duša, což by morfologicky podle koncovky označovalo nominativ singuláru. Významově však nominativ singuláru v tomto verši by mohl vézt k nepochopení textu. Tudíž je možné, že se jedná o špatný přepis, kdy koncová nosovka -ę byla opsána jako -a, anebo daný tvar nominativu singuláru měl v dané době svůj význam, který se nám bohužel nedochoval. V 31. verši a v 41. verši dochází ke shodě obou verzí. Stejný tvar duša zde vyjadřuje nominativ singuláru. Dále se toto substantivum vyskytuje už pouze v srbské redakci, a to v 62. verši ve tvaru nominativu singuláru duša, v 82. verši v genitivu plurálu duшь a konečně v 92. verši tvar duše, což označuje tvar akuzativu plurálu, či nominativu plurálu.

Ритѣча se vyskytuje v srbské verzi v 57. verši ve tvaru genitivu singuláru ритче, což je důkazem zániku nosovek.³⁴ Dále v 73. verši ve tvaru ритче, což interpretujeme jako akuzativ plurálu. Také se s ním můžeme setkat v 65. verši ve tvaru akuzativu singuláru feminin ритѣжу.

³⁴ Blíže o tom viz kapitola Zánik nosovek

4.1.1.1.9. Ija-kmeny

Substantivum *тъlja* patří pod tzv. *ija-kmeny*, které byly *Ija-kmeny* měly zpočátku shodné skloňování s *ja-kmeny*, později se však začaly projevovat jednotlivé zvláštnosti vyvolané jednak fonetickým vývojem *jerů* v tzv. poloze napjaté, jednak zvláštním graficko- pravopisným jevem staroslověnštiny lišícím se v různé hodnotě grafému *и*. V důsledku těchto změn pak došlo k mnoha graficky dvojznačným tvarům a někdy i k existenci dubletních tvarů.³⁵ V Proglasu se nachází dvě *ija-kmenová* substantiva: *тъlja* a jediné kolektivum v celém Proglasu *bratija*.

Substantivum *тъlja* se objevuje pouze v srbské verzi v 19. verši ve tvaru akuzativu singuláru *tlju*. Ruská verze toto substantivum neobsahuje, je nahrazeno podstatným jménem *tmu*. Dále v 59. verši je toto substantivum ve tvaru nominativu singuláru *tlja*. A konečně v 97. verši se objevuje v akuzativu plurálu *tlje*.

Kolektivum *bratija* se objevuje ve 43. verši ve vokativu singuláru v ruské verzi *bratie*, v srbské *bratije*. K rozdílu dochází pouze v hláskové změně, nikoliv z pohledu morfologického. V 54. verši srbské redakce je tvar *bratija*, což označuje nominativ singuláru.

4.1.1.1.10. I-kmeny ženského rodu

Tento skloňovací typ je v Proglasu bohatě zastoupený. Patří sem následující podstatná jména: *čęstь/čestь*, *radostь*, *tvareь* a pomnožné podstatné jméno *nozdrи*. Dále pouze v srbské verzi: *pochotь*, *žizнь*, *nemoštь*, *mudrostь*, *čęstь*, *vęstь*, *řečь*, *dvęrь* a *plьtь*. Jsou to taková

³⁵ Večerka, Radoslav: Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků, str. 145.

substantiva, která jsou zakončená v nominativu singuláru na –ь, v genitivu singuláru pak na –i po měkké souhlásce. Vzorovým podstatným jménem je kostь.³⁶

V 11. verši se nalézá substantivum čestn v ruské verzi a čestn v srbské verzi. Koncovka –и pak odpovídá hned několika tvarům, v singuláru je to genitiv, dativ, vokativ a lokál, v plurálu pak nominativ, akuzativ, vokativ a dokonce je to koncovka i pro duál nominativu, akuzativu a vokativu. Pro přesné určení je třeba přihlídnout k významu v daném verši. Díky předcházejícímu adjektivu desnyjě/ desnyje se nám výběr zužuje na tři možnosti, a to genitiv singulár, nominativ plurál a akuzativ plurál. Společně s dalším pochopením textu se přikloňme k tezi, že jde o genitiv singulár.

K jasnému určení morfologického tvaru dochází ve 28. verši obou verzí, kde je nominativ singuláru radostь. V následujícím verši se ukazuje další i-kmenové substantivum rodu ženského ve tvaru akuzativu singuláru tvarь opět v obou verzích bez rozdílu. Toto podstatné jméno můžeme nalézt ještě v srbské verzi ve 110. verši v genitivu singuláru s předložkou оть tvarн.

Jediné pomnožné podstatné jméno rodu ženského i-kmenů, které se vyskytuje ve 37. verši Proglasu, je substantivum nozdri, konkrétně v textu je ve tvaru nominativu plurálu nozdri.

Ve 46. verši je další i-kmenové substantivum rodu ženského ve tvaru genitivu singuláru pochoti.

³⁶ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 81.

V srbské redakci v 62. verši je tvar žizni, v cyrilici psán жи́зни. Zde je zajímavá koncovka –i. Substantiva skloňující se podle ženského rodu i-kmenů nemají přesně tuto koncovku, ale místo ní je užívána koncovka –и. Nicméně grafém –и označuje v tomto případě v latině psané –i. Tedy dané substantivum z textu vyjadřuje genitiv singuláru.

Substantivum nemošť se objevuje v 77. verši srbské redakce ve stejném tvaru, ale zde je interpretován jako akuzativ singuláru.

V 91. verši srbské redakce je substantivum ve tvaru akuzativu singuláru mudrostь. Ke konci Proglasu téže verze, konkrétně ve 108. verši, je podstatné jméno чьсть, což vyjadřuje nominativ singuláru. Další i-kmenové substantivum feminin v 68. verši opět srbské redakce je ve tvaru nominativu singuláru věсть. Tvar řěči se objevuje v srbské verzi v 79. verši ve tvaru singuláru lokálu, čemuž napovídá i předložka въ, která se pojí právě s lokálem.

V 86. verši Proglasu srbské redakce se objevuje jedno zajímavé substantivum двѣрь. Také patří pod i-kmeny ženského rodu. Zvláštnost však tkví v tom, že je možno jej interpretovat jednak jako substantivum, které má svůj singulár, plurál i duál, a jednak jako pomnožné podstatné jméno, které vyjadřuje pouze plurál. V tomto případě nelze říci, zda se jedná o první, či druhou možnost. Jisté však je, že tvar dvri v daném kontextu označuje akuzativ plurálu.

Další i-kmenové substantivum rodu ženského je плѣть. V 59. verši srbské redakce je ve tvaru plurálu lokálu плѣtechъ, dále v 97. a 98. verši je ve tvaru nominativu plurálu плѣти.

Posledním i-kmenovým substantivem rodu ženského v Proglasu srbské redakce je пѣснь. Nalezneme jej ve 105. verši ve tvaru instrumentálu plurálu пѣсньми.

4.1.1.1.11. I-kmeny mužského rodu

I-kmeny mužského rodu měly zprvu stejné skloňování jako i-kmeny ženského rodu, ty však se později začaly přizpůsobovat a-kmenům ženského rodu. I-kmeny mužského rodu postupně zanikly. Substantiva, která se podle nich skloňovala, změnila rod, anebo skloňování.³⁷ V textu Proglasu srbské redakce se nachází jediné podstatné jméno, kterému zůstalo ještě praslovanské skloňování i-kmenů mužského rodu, a tím je nepriazнь. Toto substantivum lze však zařadit i mezi i-kmeny ženského rodu. Objevuje se v 89. verši.

4.1.1.1.12. U-kmeny

Podle těchto kmenů se skloňovala podstatná jména mužského rodu zakončená v nominativu singuláru na -ъ, v genitivu singuláru pak na -u. Postupem času se substantiva skloňující se podle u-kmenů přesouvaly k o-kmenům maskulin a u-kmenové skloňování nakonec zaniklo.³⁸ Už obě verze Proglasu jsou dokladem zániku tohoto kmenu. Původně se totiž podle něj skloňovalo substantivum миръ, které se v textu Proglasu vyskytuje, ale již neobsahuje ani jednu koncovku u-kmenů, ale naopak vykazuje koncovky o-kmenů maskulin.

³⁷ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 81- 82.

³⁸ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 82.

4.1.1.2. Konsonantické kmeny

4.1.1.2.1. N-kmeny mužského rodu

Skloňují se tak substantiva rodu mužského zakončená v nominativu singuláru na *-y* a v genitivu singuláru pak na *-ene/-ne*. Dále se takto skloňuje plurál jmen obyvatelských se sufixem *-jan-* nebo *-ěn-*. V singuláru a duálu se k základu těchto jmen připojuje ještě sufix *-inъ* a jména jím tvořená se pak skloňují jako o-kmeny maskulin.³⁹ V Proglasu se právě nachází jedno obyvatelské jméno spadající pod n-kmeny v plurálu, a tím je slověne v nominativu plurálu a slověninъ v nominativu singuláru. V textu v 9. verši je toto substantivum ve tvaru vokativu plurálu sloveni v ruské redakci, v srbské redakci pak Slověni.

4.1.1.2.2. N-kmeny středního rodu

Mezi n-kmeny patří podstatná jména středního rodu zakončená v singuláru nominativu na *-ę* a v genitivu singuláru na *-ene*. Skloňují se podle vzoru *imę*. Je to velice neproduktivní kmen, který se vlivem i-kmenů a přechodem k o-kmenům středního rodu postupně ztrácí.⁴⁰ V Proglasu srbské redakce v 61. verši je však možno zachytit jedno n-kmenové substantivum středního rodu, a tím je *sęmę*. V Proglasu je ve tvaru *sēmene*, což je genitiv singuláru. Tedy své skloňování si dochovalo ve své původní praslovanské podobě bez dalších vlivů jiných kmenů.

³⁹ Večerka, Radoslav: Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků, str. 148.

⁴⁰ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 84- 85.

4.1.1.2.3. *Nt-kmeny středního rodu*

Pod tento kmen spadávají ta substantiva středního rodu, která jsou zakončena v nominativu singuláru na *-ę* a v genitivu singuláru na *-ęte*. Patří sem jen několik neuter označujících jména mláďat. Později i tento kmen se rozpadl.⁴¹ V Proglasu ani jedné z redakcí bohužel už není žádné nt-kmenové substantivum středního rodu.

4.1.1.2.4. *S-kmeny*

Substantiva rodu středního zakončená v nominativu singuláru na *-o*, v genitivu singuláru pak na *-ese* tvoří s-kmeny. Skloňují se podle vzoru tělo.⁴² Proglas obsahuje tři s-kmenová substantiva: slovo, oko a čjudo, přičemž s-kmenové skloňování je v Proglasu doloženo pouze u substantiva slovo. Podstatné jméno oko a čjudo mají možnost dvojího skloňování, jednak s-kmenového, jednak o-kmenového středního rodu.⁴³

Substantivum slovo je asi nejpočetněji ze všech substantiv zastoupeno v Proglasu. Příčinou je samozřejmě obsahová stránka textu. Nejprve se s tímto podstatným jménem setkáváme v srbské verzi v úvodním verši ve tvaru nominativu singuláru slovo, dále v 7. verši také v nominativu singuláru. Tentýž tvar je pak ještě ve verši 24. , 25. , 26. a 27. srbské i ruské redakce. V srbské redakci Proglasu ve 48. verši je akuzativ singulár slovo. Tvar slovesь v 52. verši a 55. verši označuje genitiv plurál. Dále se toto substantivum objevuje v 64. verši ve tvaru genitivu singuláru slovese. Poslední výskyt tohoto substantiva můžeme zachytit v 94. verši, kde vystupuje ve tvaru akuzativu plurálu slovesa.

⁴¹ Večerka, Radoslav: *Staroslověnština*, str. 85.

⁴² Večerka, Radoslav: *Staroslověnština*, str. 86.

⁴³ Viz podkapitola O-kmeny středního rodu.

4.1.1.2.5. Ёv-kmeny

Patří sem substantiva ženského rodu zakončená v nominativu singuláru na –y, v genitivu singuláru pak na –ѣve. Ani tento kmen nezůstal dodnes. Vlivem i-kmenů a přechodem k a-kmenům postupně zanikl ještě v historickém vývoji slovanských jazyků.⁴⁴ V Proglasu se však ještě můžeme setkat s jediným substantivem ёv-kmenovým *buky*. Tento tvar se však objevuje pouze v srbské redakci. Ruská verze tento tvar nahradila substantivem *kniga*, to se však objevuje i v srbské verzi, ale některá místa byla zaplněna právě ёv-kmenovým substantivem *buky*. V 31. verši je ve tvaru genitivu plurálu s předložkou *beзъ bukovъ*, stejně tak v 71. verši, kde však genitivní předložka chybí. Rozdílné je zakončení –ovъ od vzorového –ѣvъ. Netýká se to však morfologické stránky, ale hláskové, konkrétně zániku a vokalizace *jerů*.⁴⁵ Tvar *bukъви* je plurál nominativu nebo akuzativu anebo vokativu. 90. verš Proglasu však významově značí, že půjde o plurál nominativu.

4.1.1.2.6. R-kmeny

K tomuto kmenu se řadí podstatná jména ženského rodu. Jsou to však pouze dvě substantiva v nominativu singuláru: *mati* a *děšti*, v genitivu singuláru pak *matere* a *děštere*.⁴⁶ Postupně však r-kmeny zanikly. V Proglasech se nevyskytuje ani jedno z těchto dvou substantiv r-kmenů.

⁴⁴ Večerka, Radoslav: *Staroslověnština*, str. 87- 88.

⁴⁵ Viz podkapitola *Zánik a vokalizace jerů*.

⁴⁶ Večerka, Radoslav: *Staroslověnština*, str. 88- 89.

4.1.2. Adjektiva

Přídavná jména mají ve staroslověně dvojitá různá skloňování, jmenné a složené.⁴⁷ Jmenné skloňování adjektiv je totožné se skloňováním substantiv. To dále rozdělujeme na tvrdé a měkké. Adjektiva patřící pod jmenné skloňování tvrdé se řídí vzory tvrdých kmenů substantiv a těmi jsou a-kmeny pro ženský rod se vzorem žena, o-kmeny pro mužský rod se vzorem rabъ a o-kmeny pro střední rod se vzorem lěto.

Pro skloňování jmenných měkkých tvarů adjektiv slouží zase měkké kmeny substantiv, pro femininum ja-kmenů duša, pro maskulinum jo-kmenů mužъ a pro neutrum jo-kmenů съньмиште. K měkkému typu patří také několik adjektiv ijo-kmenových a ija-kmenových.

Složené skloňování adjektiv se opět dělí na tvrdé a měkké.⁴⁸ Vzniklo z původních jmenných adjektiv, ke kterým se připojily postponové tvary ukazovacího zájmena jъ, ja, je. V některých případech docházelo naopak ke stahování, neboli k tzv. kontrakcím dvou slabik v jednu slabiku. Jindy docházelo k tzv. vokalické asimilaci v hláskových skupinách.⁴⁹

Ve staroslověně stejně jako dnes v češtině docházelo ke stupňování adjektiv. Druhý stupeň, komparativ, se tvořil dvojitým způsobem, kratším a delším. Kratší komparativ vznikl připojením těchto koncovek: -ѡъ/ -iъ pro maskulinum, -ѡи pro femininum, -e pro neutrum. K vytvoření delšího komparativu se připojovala koncovka -ěj/ -aj pro maskulinum, -ějѡи/ -aj pro femininum a -ėje/ -aje pro neutrum.⁵⁰

⁴⁷ Večerka, Radoslav: Staroslověněština v kontextu slovanských jazyků, str. 158.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ O tom blíže viz následující podkapitola.

⁵⁰ Večerka, Radoslav: Staroslověněština, str. 104.

Superlativ adjektiv se pak tvořil pomocí předpony naj- připojené ke komparativu. Třetí stupeň se však v Proglasu nevyskytuje, ani ve většině jiných staroslověnských pramenů.

4.1.2.1. Tvrdý skloňovací typ jmenných adjektiv

V Proglasu se nachází tato adjektiva, která mají tvrdé jmenné skloňování, v nominativu singuláru maskulin: knižnъ/knižьnъ, slovenskъ/slověnskъ, vsjakъ/vsakъ, mertvъ/mrѣtvъ, podobenъ, sladkъ/sladьkъ a člověčьskъ. Pouze v ruské redakci je adjektivum danъ. Dále pouze v srbské redakci jsou to tato adjektiva: skotъskъ, mědnъ, pravъ, mudrъ, dobrъ, chrabrъ a nahъ.

Adjektivum knižnъ se vyskytuje v ruské verzi v 7. verši ve tvaru akuzativu singuláru neutra knižno. Srbská verze má toto adjektivum v daném verši nahrazeno jiným lexémem bukovnoje⁵¹. Avšak ve 33. verši srbské redakce (v ruské tento verš chybí) se nachází tvar adjektiva knižьnъ ve tvaru genitivu singuláru maskulin knižьna. Dále pouze v této verzi ve 105. verši je toto adjektivum ve tvaru instrumentálu plurálu feminina knižьnymi.

Ve 23. verši dochází k diferenciaci verzí Proglasu ve tvarech adjektiva slovenskъ/slověnskъ. V ruské verzi nedošlo k jotaci proto zůstává pouze -e-. Kromě toho je adjektivum ve tvaru vokativu plurálu maskulin slovenstii. Naopak srbská redakce prokazuje jotaci, takže ve slově vzniká -ě- a morfologický tvar adjektiva pak interpretujeme jako

⁵¹ O tom blíže v podkapitole Tvrdé skloňování složených adjektiv.

singulár maskulin v nominativu či vokativu. Vzhledem k substantivu, ke kterému se váže, můžeme konstatovat, že jde o nominativ.

Adjektivum vsjakъ/vsakъ, které se liší ve verzích pouze z hláskového hlediska, nikoli z morfologického. Adjektivum bylo původně u-kmenové, ale postupně bylo rozšířeno o sufix -къ, -ka, -ko a přešlo k tvrdému skloňování o-kmenovému a a-kmenovému. V textu se nachází v 31. verši obou verzí ve tvaru nominativu singuláru feminin vsjaka/vsaka. V srbské verzi se dále objevuje v 62. verši v tomtéž tvaru a stejně tak i ve 107. verši. Má tedy a-kmenové skloňování podle vzoru žena.

Ve 42. verši obou redakcí je další jmenné tvrdé adjektivum, které se liší pouze v hláskosloví, konkrétně v ruském vývoji jazyka došlo k tzv. plnohlasí, morfologický tvar je však stejný. Jde o adjektivum mertva/mrťva v tomto tvaru, což je nominativ singuláru feminin podle a-kmenového typu.

Ve 44. verši ruské redakce se setkáváme s dalším adjektivem ve tvaru akuzativu singuláru maskulin podobenъ.

Adjektiva sladkъ/sladъkъ se objevují ve 39. verši obou verzí, avšak v rozdílných tvarech. V ruské redakci jde o akuzativ singuláru neutra sladko, kdežto v srbské redakci je tvar sladka, což je sice také akuzativ neutra, ale tentokrát plurálu.

Zajímavé je adjektivum člověčъskъ, které se vyskytuje ve 25. verši obou verzí Prolgasu. V ruské redakci jde o tvar čelověčъskaa, což odpovídá pouze tvaru nominativu singuláru feminina. Zároveň zde proběhla tzv. vokalická asimilace. V srbské redakci je však tvar akuzativu plurálu feminin člověčъskije. Tedy dochází zde k rozdílnému užití pádu a čísla.

Tvar člověčscěchъ v 70. verši srbské redakce plní funkci lokálu plurálu neutra. V tomto tvaru došlo na rozdíl od tvaru nominativu singuláru neutra člověčъsko ke změně hlásky k na c podle zákona druhé palatalizace velár.

Ruská redakce obsahuje v 10. verši adjektivum даныи, což je nominativ singuláru maskulin. V srbské redakci je toto adjektivum nahrazeno n-ovým participiem.

Ve 46. verši srbské redakce se nachází adjektivum skotъskъ ve tvaru genitivu singuláru neutra skotъska. Také v genitivu singuláru maskulin se vyskytuje další adjektivum мѣдна ve 49. verši téže redakce. Adjektivum неразумънь je genitiv plurálu neutra v 55. verši srbské redakce. V 58. verši téže redakce se objevuje adjektivum правъ, které je zde ve tvaru akuzativu plurálu feminin прави. Toto adjektivum se objevuje i v 68. verši ve tvaru genitivu singuláru feminin правы. Tvar mudru v 65. verši interpretujeme jako akuzativ singuláru feminin. Tentýž tvar, tedy akuzativ singuláru feminin, je u adjektiva добръ, které se nalézá v 96. verši srbské redakce a zní dobru. Chrabří je v textu ve 100. verši srbské verze tvar nominativu plurálu o-kmenů. K hláskové změně podle druhé palatalizace velár došlo u adjektiva нахъ. To se nalézá v téže redakci v 80. verši ve tvaru нази, což je nominativ plurálu maskulina. Zde proběhla změna z hlásky g na z.

4.1.2.2. Měkký skloňovací typ jmenných adjektiv

Tento skloňovací typ patří mezi poměrně produktivní adjektiva. V Proglasu se s ním můžeme setkat hned na několika místech, ale vždy se jedná v podstatě pouze o jediné adjektivum, a tím je божьѣ, божьја, божьје. Skloňuje se podle měkkých vzorů jo-kmenů a ja-kmenů. V 11. verši

obou verzí Proglasů je ve tvaru бо́жии, což je nominativ singuláru maskulin. 29. verš pak obsahuje tvar akuzativu singuláru feminina бо́жию/бо́жию, přičemž ve druhém adjektivu hláska и označuje i. Ve 32. verši je ve tvaru genitivu singuláru maskulina бо́žia v ruské redakci a бо́жиа v srbské. Morfologický tvar je stejný, pouze v ruské verzi proběhla tzv. vokalická asimilace. O dva verše dále se objevuje tvar nominativu singuláru maskulina бо́жию/бо́жию, kde opět hláska и znamená i. Naprosto stejný tvar je i v srbské redakci v 71. a 72. verši. Ve 38. verši obou Proglasů dochází k zvláštnímu rozdílu v pádech. Přestože se substantiva, se kterými se daná adjektiva pojí, neliší (obě verze mají tvar akuzativu singuláru), adjektivní morfologické tvary se diferencují. Srbská redakce je v souladu se substantivem čjudo, tedy je zde tvar akuzativu singuláru neutra бо́жije. Problém nastává v ruské redakci, kde tvar adjektiva odpovídá genitivu singuláru neutra. Proglas srbské verze obsahuje dále tvary genitivu singuláru maskulin бо́жиа ve 49. verši a instrumentál singuláru maskulina бо́жиємъ ve verši 67. Ve 101. verši a v 64. verši opět srbské redakce se objevuje toto adjektivum ve tvaru genitivu singuláru maskulin бо́жиа. Na první pohled stejně vypadající tvar бо́жиа se konečně nalézá i ve 108. verši, kde je však interpretován jako nominativ singuláru feminin.

Druhým adjektivem, které má měkké skloňování jmenných adjektiv, je Господи́нь. Nalezneme jej v 88. verši ve tvaru akuzativu plurálu Господи́нје, což je tvar řízený vzorem jo-kmenů maskulin. Podobně je na tom i adjektivum неприазнь, které se objevuje v 89. verši srbské verze ve tvaru неприазни, což značí, že jde o genitiv singuláru podle i-kmenového vzoru feminin.

4.1.2.3. Tvrdý skloňovací typ složených adjektiv

Tvrdá složená adjektiva jsou v Proglasu poměrně často zastoupena. Patří sem následující adjektiva: blaženъи, slěръи, gluchъи, bukovъи, desъи, grěchovъи, raiskъи, svetъи, duchovъи, gromъи, věčъи, gnojevъи, milostivъи, mudrъи.

Hned v úvodním verši se setkáváme s prvním složeným tvrdým adjektivem ve tvaru genitivu singuláru maskulin blaženago. Tento tvar se poněkud liší od původního zakončení podle vzoru skloňování tvrdých adjektiv složených, kde sufix genitivu singuláru maskulin je –ajego. V našem případě došlo ke kontrakci, což nebylo ojedinělým jevem ve staroslověnském vývoji adjektiv.

Adjektiva slěръи a gluchъи se nalézají v 6. a 7. verši ve tvaru nominativu plurálu maskulin slěри/slěрии a glusi/glusiи. Ve druhém adjektivu si všimněme, že došlo k hláskové změně z ch na s v důsledku druhé palatalizace velár.

V 7. verši srbské redakce Proglasu se setkáváme s adjektivem bukovъи, které je zde ve tvaru akuzativu singuláru neutra bukovъoje. V 11. verši se nachází adjektivum desъи, které je zde ve tvaru genitivu singuláru feminin desnyję v ruské redakci a v srbské redakci je pak tvar desnyje, kde je patrná denazalizace koncového e. Dále se nachází ve 101. verši ve tvaru desnuju. Genitivní předložka отъ, se kterou se dané slovo pojí, napovídá, že jde o genitiv duálu feminin.

Tvar grěchovnuju, což je akuzativ singuláru feminin, se vyskytuje v 18. verši, ale pouze ruské redakce. O dva verše dále se nachází další

adjektivum se složeným tvrdým skloňováním, a to ve tvaru akuzativu singuláru neutra raiskoe v ruské verzi a raiskoje v srbské redakci.

Adjektivum duchovъи se nachází ve 33. verši srbské redakce ve tvaru genitivu singuláru maskulin duchovnago. Toto adjektivum je také důkazem proběhlé kontrakce. V následujícím adjektivu gromъи ve 35. verši obou verzí proběhla také kontrakce jako u předešlého přídavného jména. Zde je také ve tvaru genitivu singuláru maskulin gromnago.

Adjektivum svatъи se nachází hned na několika místech Proglasu. V úvodním verši ruské redakce se nalézá tvar genitivu singuláru maskulin svetago, opět kontrahovaná podoba adjektiva. V 1. verši se redakce rozchází ve tvarech. Srbská redakce obsahuje tvar genitivu singuláru neutra svetago, což je kontrahovaná podoba z původního svetajego. Ruská verze má pak tvar svetomu, což je dativ singulár neutrum. Tyto tvary jsou dány tvary substantiv, se kterými se pojí jednotlivá adjektiva. Dále pouze v srbské verzi se adjektivum svetъи vyskytuje v 50. verši v nominativu singuláru maskulin svetъи a ve 109. verši ve tvaru instrumentálu singuláru maskulin svetымъ. Opět v obou tvarech došlo ke kontrakci.

Další složené tvrdé adjektivum věčъи se vyskytuje v srbské verzi v 83. verši ve tvaru akuzativu plurálu feminin věčnyje. V 97. verši je adjektivum gnojevъи také ve tvaru akuzativu plurálu feminin gnojevъnyje.

Ve 104. verši srbské redakce je adjektivum milostivъи ve tvaru genitivu singuláru maskulin, tedy milostivago, což je kontrahovaná podoba z původního milostivajego.

Další adjektivum мудръи se objevuje pouze v srbské redakci v 57. verši v nestaženém tvaru mudryje, což je genitiv singuláru feminin.

4.1.2.4. Měkký skloňovací typ složených adjektiv

Tento typ je v Proglasu velice řídky zastoupený. Patří sem pouze jedno adjektivum: тужди. Kromě tohoto typu skloňování jej lze skloňovat podle měkkého skloňování zájmen. To se objevuje v srbské redakci ve 48. verši ve tvaru instrumentálu singuláru maskulin туждиць.

4.1.2.5. Gorjuša – gorešago

Tyto dva tvary adjektiv jako jediné v celém Proglasu se liší ve způsobu skloňování. Oba tvary odpovídají genitivu singuláru maskulin. Oba tvary jsou jedinými komparativy v celém Proglasu. Rozdíl je v tom, že první z nich gorjuša je v ruské redakci ve 21. verši a tento tvar je vytvořen podle vzoru jmenného měkkého skloňování. Naopak složené měkké skloňování má tvar gorešago v srbské redakci ve 21. verši. Dokonce je na něm patrná i známka kontrakce. Původní tvar totiž měl vypadat gorešajego.

4.1.3. Zájmena

Zájmena ve staroslověnštině měla stejnou funkci jako v současném jazyce. Dětila se na rodová a bezrodá. K bezrodým zájmenům patřila pouze osobní zájmena 1. a 2. osoby singuláru, 1. a 2. osoby plurálu, 1. a 2. osoby duálu a zvrtné zájmeno. Měla svůj vlastní způsob skloňování. Rodová zájmena se pak dělila na skloňování tvrdé, což bylo skloňování podle zájmených o-kmenů a a-kmenů, a na skloňování měkké řídicí se

skloňováním zájmenných jo-kmenů a ja-kmenů. Krom toho měla některá zájmena zkombinované skloňování s i-kmeny, jiná měla své zvláštní skloňování.⁵²

4.1.3.1. Bezrodá zájmena

V Proglasu srbské redakce se objevuje pouze jediné bezrodé zájmeno, a tím je osobní zájmeno 1. osoby plurálu мы. V tomto tvaru nominativu plurálu je ve 43. verši. V 58. verši je pak v dativu plurálu намъ.

4.1.3.2. Rodová zájmena

Zbývající zájmena v Proglasu jsou pak rodová. Nejvíce frekventovaným zájmenem v textu je zájmeno vsь/vьsь, vsja/vsa, vse/vьse.⁵³ Jeho skloňování není jednotné. Mísí se u něj měkké i tvrdé vzory zájmen. Tvary tvrdého zájmenného skloňování jsou v těch pádech, kde má vzor ть v koncovkách -ě- (př. vsěmъ/vьsěmъ), kdežto v ostatních pádech dávají přednost tvarům skloňování měkkého (př. vsego/vьsego).⁵⁴ V Proglasu se pak převážně vyskytují tvary měkkého skloňování. Ve 4. verši obou redakcí je to tvar dativu singuláru maskulin vsemu. Tvar vesь/vьsь v 15. verši označuje akuzativ singuláru maskulin. Dále ve 23. verši srbské verze jde o nominativ singuláru maskulin vьsь. O verš dále je tvar genitivu singuláru maskulin vьsego. Obě verze pak obsahují ve 29. verši akuzativ singuláru feminin vsju/vsu. Tvar nominativu singuláru neutra vse se vyskytuje v srbské redakci ve 30. verši, 43. v. a 60. v.,

⁵² Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 89-91.

⁵³ První tvar zájmen odpovídá ruské redakci Proglasu a druhý tvar pak zájmenům vyskytujícím se v srbské redakci.

⁵⁴ Citace: Večerka, Radoslav: Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků, str. 155.

v ruské verzi pouze ve 43. verši. Dále již jen srbská redakce má dané zájmeno ve tvaru akuzativu plurálu feminin *вѣсе* ve 45. verši a v 73. verši. Tvar *вѣсе* v 54. verši Proglasu interpretujeme jako nominativ plurálu neutra. V 80. a 94. verši jde o nominativ plurálu maskulin *вси* a konečně poslední výskyt tohoto zájmena je ve 110. verši ve tvaru genitivu singuláru feminin *всеје*.

Dalším v Proglasu poměrně frekventovaným rodovým zájmenem je *сѣ, си, се*. To má svůj zvláštní způsob skloňování. Tvar *се* ve 4. verši interpretujeme jako dativ singuláru maskulin. O verš dále je ve vzorovém tvaru nominativu singuláru maskulin *сѣ*. Další vzorový tvar *се*, což je nominativ singuláru tentokrát neutra, můžeme nalézt ve 43. verši obou redakcí a pouze v srbské ještě v 50. verši. V 19. a 41. verši srbské redakce se jedná o tvar genitivu singuláru maskulin, který zní *сего*. Tvar genitivu singuláru feminin *сеје* je v 68. verši. Tvar *сије* v 90. verši srbské verze odpovídá akuzativu plurálu feminin. Dochází zde však k rozdílu od vzorového tvaru, ten vypadá *сѣје*. Poslední tvar *сичѣ*, který se vyskytuje v 77. a 93. verši srbské verze, odpovídá lokálu plurálu, rod je však nejistý, protože daný tvar je stejný pro všechny tři rody, tedy maskulinum, femininum, neutrum.

V Proglasu se objevuje rodové zájmeno *тѣ, та, то* v singuláru a *ти, ты, та* v plurálu, které je přímo vzorem pro tvrdé skloňování zájmen. Ve 13. verši jde o tvar dativu plurálu, který zní pro všechny rody stejně, *тѣм/тѣмѣ*. Ve 107. verši srbské redakce je dativ singuláru *тому*, což je stejný tvar pro maskulina i neutra. K rozdílným tvarům ve verzích dochází v 9. verši. Ruská redakce má tvar genitivu singuláru *того*, který je totožný jak pro

maskulina, tak pro neutra. Poněkud rozdílný tvar nejen morfologicky, ale i lexikálně je v srbské redakci a zní тѣже. Tento tvar odpovídá pouze dativu plurálu. V nominativu singuláru zní тѣже. U něj se skloňuje pouze první část тѣ- a k němu se pak připojuje partikule –же.

V 6. verši obou verzí se objevuje další rodové zájmeno s pravidelným tvrdým skloňováním ve tvaru nominativu plurálu maskulin oni. Naopak měkké skloňování rodových zájmen má svojѣ. To se vyskytuje ve 22. verši ruské verze ve tvaru genitivu singuláru maskulin svoego. Od vzoru se odlišuje vypuštěním hlásky -j-. Vzoru se přesně drží srbská redakce, kde v 61. verši je také tvar genitivu singuláru tentokrát neutra, který je však stejný i pro maskulinum, a zní svojego. Konečně tvar svoju v 51. a 78. verši interpretujeme jako akuzativ singuláru neutra.

Další zájmeno s měkkým skloňováním zájmenným je вашь. Nalezneme jej v 92. verši srbské redakce ve tvaru nominativu plurálu feminin vaše. Pod tento typ skloňování patří i zájmeno јѣже, јаже, јеже, přičemž v grafice Proglasu јѣ- odpovídá и-. U něj se skloňuje pouze první část јѣ-/ја-/је- a pak se k hotovým tvarům přidává partikule -же. Ve 13. a 84. verši srbské redakce se vyskytuje tvar иже, psaný cyrilskou grafikou, odpovídající nominativu singuláru maskulin. V 88. verši je pak tvar јеже, což je nominativ singuláru neutra. Tvar јејеже v 98. verši srbské verze interpretujeme jako genitiv singuláru feminina, kde je patrná denazalizace koncového -e-. Původní tvar totiž obsahoval nosovku -е-.

Zajímavé je zájmeno kto. To má v singuláru tvrdé zájenné skloňování, přičemž se u něj skloňuje pouze první část кѣ-, slovotvorná partikule –to v nepřímých pádech odpadá. V Proglasu se toto zájmeno

vyskytuje v 68. a 73. verši srbské redakce ve tvaru nominativu singuláru kto.

Pod tvrdé skloňování patří i zájmenné adjektivum *многоъ*, které se objevuje v 79. verši srbské redakce ve tvaru akuzativu singuláru maskulin mnog.

Posledním zájmenem, které se v Proglasu vyskytuje, je *кѣи*. V obou verzích Proglasu se jedná o stejné morfologické tvary a těmi jsou nominativy singuláru maskulin ve 35. verši, 56. v. a 57. v. Rozdíl nastává pouze v grafice záznamu. Ruská redakce má tvar *кѣи*, kdežto srbská *кѣи*. Rozdíl se týká hláskového hlediska, konkrétně zániku a vokalizaci jerů.

4.1.4. Číslovky

Základní číslovky první desítky se dělily jednak na tzv. číslovky nižšího počtu, což byly od 1 do 4, jednak na tzv. číslovky vyššího počtu od 5 do 10. Číslovky nižšího počtu byly svou syntaktickou povahou shodné přívlastky, kdežto číslovky vyššího počtu měly povahu číselných substantiv.⁵⁵

V Proglasu srbské redakce se objevují dvě základní číslovky. Číslovka *petъ* nacházející se v 52. verši ve tvaru akuzativu singuláru. Skloňuje se jako i-kmeny ženského rodu v singuláru.⁵⁶ Další základní číslovkou je *тъма*. Tohoto substantiva se užívá k označení 10.000 nebo také nesčíslné množství.⁵⁷ V textu je v 55. verši ve tvaru akuzativu singuláru *тъму*.

⁵⁵ Večerka, Radoslav: *Staroslověnština*, str. 109- 110.

⁵⁶ Večerka, Radoslav: *Staroslověnština*, str. 109.

⁵⁷ Večerka, Radoslav: *Staroslověnština*, str. 111.

Jediná řadová číslovka, která se v obou verzích Proglasu vyskytuje je v 5. verši ve tvaru lokálu singuláru sedmy. Všechny řadové číslovky se skloňují jako složená adjektiva tvrdá, kromě číslovky třetijь, která má měkké skloňování jmenné i složené.⁵⁸

4.2. Flexe sloves

Verba patří také mezi slovní druhy ohebné. Stejně jako v dnešní češtině i ve staroslověnštině se dělila na tvary určité a neurčité. U určitých slovesných tvarů se určovaly následující gramatické kategorie: osoba (první, druhá, třetí), číslo (singulár, plurál, duál), čas (prézens, futurum, futurum exactum, aorist, imperfektum, perfektum, plusquamperfektum), slovesný způsob (indikativ, imperativ, kondicionál), slovesný rod (aktivum a pasivum) a slovesný vid (perfektivum a imperfektivum). Mimoto má každé sloveso dva odlišné kmeny, jedním se tvoří prézens, nazývá se přítomný kmen, a druhým infinitiv, nazývá se infinitivní kmen, někdy též aoristový.⁵⁹

4.2.1. Indikativ prézentu

V Proglasu je indikativ prézentu nejvíce frekventovaným tvarem sloves. Tvoří se z přítomného kmene sloves. Podle tohoto kmene můžeme dělit slovesa na pět tříd, kde první třídu tvoří slovesa atematická.⁶⁰ Zbylá jsou slovesa tématická, u nichž se prézens tvoří těmito koncovkami:

⁵⁸ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 113.

⁵⁹ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 120.

⁶⁰ Atematická slovesa jsou bez kmenotvorné přípony v přítomném kmene. Patří sem pět základních sloves: byti, věděti, dati, jasti, iměti, plus jejich deriváty. Mají svůj vlastní způsob časování.

	Sg.	Pl.	Du.
1. os.	-a	-mъ	-vě
2. os.	-ši	-te	-ta
3. os.	-tъ	-otъ/etъ	-te

61

V Proglasu srbské redakce se objevují následující verba v 1. osobě singuláru indikativu přítomnosti: choštu v 52. verši, což je 3. třída, imperfektivum, dále v 78. verši tvar pristavlju, 4. třída, perfektivum.

V 1. osobě plurálu indikativu přítomnosti imperfektiva 3. třídy je to tvar glagoleмъ/glagoljemъ ve 44. verši obou verzí, dále v srbské verzi tentýž tvar v 66. verši.

V Proglasu ani jedné verze se nevyskytuje tvar slovesa v indikativu přítomnosti 2. os. sg. Pouze několik málo sloves v Proglasu srbské redakce je v indik. prez. 2. os. pl. 4. tř. : raduite se v 17. verši, ljubite v 17. a 84. verši a vidite v 17. verši.

Nejfrekventovanějším tvarem sloves v Proglasu je indik. prez. 3. os. sg. V následující tabulce jsou rozdělena do tříd podle přítomného kmene:

1. třída	2. třída	3. třída	4. třída
Grędetъ/ gredetъ (3. v.)	----- ----- -----	Razumęjetъ (38. v.)	Viditъ (17. v.)
Chotetъ (18. v.)	----- ----- -----	Javljaetъ se/ /javljajetъ se (34. v.)	Kręmitъ (25. v.)
Možetъ (36. v.)	----- ----- -----	Umęjetъ (76. v.)	Kręmitъ (26. v.)
			Otlučitъ

⁶¹ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 123.

Възрастеть (72. v.)	-----	Ргннметъ (13. v.)	(45. v.)
	-----	Глаголетъ (15. v.)	Priložitъ (57. v.)
		Podobajetъ (107. v.)	Nastoitъ (59. v.)
			Slyžitъ (7. v.)
			Suditъ (102. v.)

Z tabulky vyplývá, že v Proglasu jsou nejpočetněji zastoupená slovesa 4. třídy. Naopak slovesa druhé třídy se v daném tvaru vůbec neobjevují.

Dalším tvarem sloves, který se v Proglasu poměrně často vyskytuje, je 3. os. pl. indik. prez. Ten je zakončen pro 1. až 3. třídu koncovkou –уть a pro slovesa 4. třídy přítomného kmene koncovkou –еть. V následující tabulce můžeme shlédnout jednotlivá slovesa ve zmíněném tvaru:

1. třída	2. třída	3. třída	4. třída
-----	-----	Roznajutъ (27. v.)	Prozřetъ/ Prozretъ (6. v.)
-----	-----	Ргннмутъ (13. v.)	Uslyšetъ (7. v.)
-----	-----	Razumějutъ (38. v.)	Učetъ (15. v.)
-----	-----	Čjnutъ (39. v.)	Tvorětъ/ tvoretъ (40. v.)
-----	-----	Kujutъ (88. v.)	Odpadajetъ

			(62. v.)
--	--	--	----------

Ani v jedné verzi Proglasu se nevyskytují slovesa 1. a 2. třídy. Nejfrekventovanější slovesa jsou pak slovesa 3. a 4. třídy. Zajímavé je sloveso kovati. To totiž můžeme interpretovat jak sloveso 1. třídy, tak sloveso 3. třídy. Pokud bychom jej zařadili do 1. třídy, pak by vypadalo takto: kovati, kovu, koveši. V Proglasu srbské redakce v 88. verši je ovšem doložen tvar kujutъ, což značí zařazení do 3. třídy podle přítavního kmene. Pak by další tvary vypadaly takto: kovati, kuju, kuješi.

4.2.2. Imperativ

Imperativ ve staroslověnštině se tvořil od přítavního kmene přidáváním imperativních přípon. Slovesa 1. a 2. třídy se tvořila následujícími koncovkami:

	Sg.	Pl.	Du.
1. os.	-	-ѣтъ	-ѣвѣ
2. os.	-и	-ѣте	-ѣта
3. os.	-и	-	-

Imperativ od sloves 3. a 4. třídy se pak tvořil těmito koncovkami:

	Sg.	Pl.	Du.
1. os.	-	-итъ	-ивѣ

2. os.	-и	-ите	-ита
3. os.	-и	-	-

62

V Proglasu se objevuje několik málo sloves v imperativu. Tvar slyšite je 2. os. pl. imperfektivum 4. třída. To se vyskytuje ve 24. verši obou verzí, dále v 9. a 22. verši pouze ruské redakce a ve 23. verši pouze srbské verze. Hned právě v 9. verši dochází k nepatrné změně ve verzích. Ruská redakce má již zmíněný tvar, oproti tomu v srbské je tvar uslyšite, také 2. os. pl. 4. třídy, ale již ne imperfektiva, ale perfektiva. Tato změna v dokonavosti vzniká díky předponě u-.

Druhé sloveso внимете v imperativu 2. os. pl. impf. 3. třídy se nalézá v srbské redakci ve 22. verši. Vzniklo z infinitivu внимати, kde 1. os. sg. prez. je внимелю a ve 2. os. sg. prez. pak внимлеши. Od stejného infinitivu lze tvořit ještě jiné tvary, a to внимaju v 1. os. sg. prez. a внимеши ve 2. os. sg. prez. Zajímavé je, že přestože se jedná o sloveso 3. třídy, přebírá koncovku od sloves 1. a 2. třídy. Jinak řečeno místo koncovky -ите převzalo dané sloveso koncovku -ете. K tomu došlo analogií v souvislosti s historickým vývojem imperativu, kdy zobecněly koncovky plurálu s -ě- sloves 3. a 4. třídy.

Posledním imperativem nacházejícím se v srbské redakci v 86. verši je sloveso отврѣзѣте, což je 2. os. pl. pf. 1. třídy vzniklá z infinitivního tvaru отврѣсти.

4.2.3. Aorist

Aorist je minulý čas prostý, který vyjadřuje minulou událost jako proces. Imperfektum, které také označuje minulý čas prostý, ale má

⁶² Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 134.

zvláštní význam. Vyjadřuje se jím minulý děj průvodní, souběžný s jiným minulým dějem. Aorist vyjadřuje děj v popředí struktury, kdežto imperfektum pozadí.⁶³ V Proglasu se neobjevuje žádný tvar slovesa v imperfektu, proto se blíže věnujme pouze aoristu. Ten se dělí na aorist asigmatický a sigmatický. Aorist asigmatický se tvoří od sloves 1. a 2. třídy, kdy k infinitivnímu kmeni se přidá koncovka -ъ, -e, -e v singuláru, -омъ, -ete, -nosové o v plurálu a -ově, -eta, -ete v duálu. Aorist sigmatický se lišil od asigmatického tím, že se koncovky nepřidávaly bezprostředně k infinitivnímu kmeni, ale kmen byl rozšířen o formant -s- (proto sigmatický). Toto -s- se však v jistých pozicích změnilo na -ch-. Pak tedy koncovky sigmatického aoristu vypadaly takto: pro singulár -sъ/ -chъ, -0, -0, pro plurál -somъ/ -chomъ, -ste, -sę/ -šę a konečně pro duál -sově/ -chově, -sta, -ste.⁶⁴

V Proglasu se objevují oba dva typy aoristu. Asigmatický aorist se vyskytuje ve 24. verši obou verzích Proglasu ve 3. os. sg. pf. 1. třídy *grinde/prinde*. Dále v 49. verši srbské redakce ve tvaru *slyšíte*, což je 2. os. pl. Imperfektiva. Další typ aoristu asigmatického je pouze v srbské redakci v 50. verši ve tvaru *reče*, což je 3. os. sg. pf. 1. třídy od infinitivního tvaru *rešti*. Od něj je pak 1. os. sg. aoristu *rekъ*. Zde je patrné střídání kořenové souhlásky *k - č*, které je výsledkem první palatalizace. Toto verbum je velice zajímavé, protože v té samé verzi Proglasu, tedy v srbské, se vyskytuje nejen v již zmíněném aoristu asigmatickém, ale v 6. verši i v aoristu sigmatickém. Zde je ve tvaru *rěše*, což odpovídá 3. os. pl.

⁶³ Večerka, Radoslav: *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*, str. 184-185.

⁶⁴ Večerka, Radoslav: *Staroslověnština*, str. 139- 140.

pf. 1. třídy. Je to důkaz ch- ových koncovek, kde opět podle pravidla první palatalizace došlo ke střídání souhlásek ch - š.

V ruské verzi se nachází další aorist, ale již pouze sigmatický. Ve 23. verši je to sloveso slyšaste, což je tvar 2. os. pl. impf. 4. třídy.

4.2.4. Atematická slovesa

Atematická slovesa jsou taková slovesa, která v přítomném kmeni nemají žádnou kmenotvornou příponu. Patří mezi ně pouze pět základních, neodvozených sloves: byti, věděti, dati, jasti, iměti, plus jejich deriváty. Všechna tato slovesa mají své zvláštní časování.

V Proglasu je několik morfologických tvarů slovesa byti a iměti. Hned v 1. verši ruské redakce je sloveso byti ve tvaru 1. os. sg. prez. esмь. Oproti tomu v srbské verzi je tvar jestь, což morfologicky odpovídá 3. os. sg. prez. Tedy v prvním případě vypráví jakoby sám Proglas o tom, co vlastně znamená, kdežto ve druhé redakci je Proglas vysvětlen další osobou. Krom morfologické diferenciacce je zde ještě hláskový rozdíl, týkající se protetické souhlásky j-. Ta se objevuje pouze v srbské redakci, což je také jejím charakteristickým rysem. Toto protetické j- se vyskytovalo právě ve slovech začínajících na e-, e-, ъ-. V ruské verzi se v grafické podobě s touto hláskovou změnou nesetkáme.

Vrátíme-li se opět ke tvarům slovesa byti, můžeme je nalézt i ve 4. verši, 10. v. a 11. v. obou redakcí ve tvaru 3. os. sg. prez. estь/ jestь. V srbské redakci v tomto tvaru je ještě ve 30. verši.

Jediné tvary futura, se kterými se můžeme v Proglasu setkat, jsou budеть a budуть. Jedná se o význam budoucího času tvořeného od kmene

bud-, ke kterému se přidávaly přípony prézenta sloves 1. třídy. Pak tvar budetъ ve 28. verši obou redakcí označoval 3. os. sg. a tvar budutъ v 95. verši srbské verze 3. os. pl.

Sloveso iměti se objevuje pouze v srbské redakci. V 61. verši jde o tvar 3. os. sg. prez. imatъ. Ve 47. a 63. verši jsou tvary nt-ových participií. Imušte vyjadřuje nominativ plurálu maskulin a tvar imušti pak nominativ singuláru feminin.

4.2.5. Jmenné tvary slovesné

Jmenné tvary slovesné jsou takové tvary sloves, které se nečasují, ale skloňují, anebo se aspoň skloňovaly. Patří sem infinitiv, supinum, participium. Supinum je slovesný jmenný tvar, který se tvořil připojením koncovky -тъ k infinitivnímu kmeni. Postupem času však bylo nahrazeno tvary infinitivů a ve většině slovanských jazyků zaniklo, vyjma slovinštiny a dolní lužické srbštiny.⁶⁵ V Proglasu již supinum nezůstalo dochováno.

4.2.5.1. Infinitiv

Infinitivu ve staroslověnštině se užívalo v mnoha případech stejně, jako je tomu v dnešní češtině. Původně to však byl patrně dativ slovesného substantiva (i-kmenového nebo konsonantického) nebo nějaký útvar příslovečný, který byl specificky vtažen do systému tvarů slovesných.⁶⁶ Tvoří se koncovkou -ti připojenou k infinitivnímu kmeni sloves. V Proglasu se objevuje několik různých infinitivů. Pro větší přehlednost si

⁶⁵ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 145- 146.

⁶⁶ Večerka, Radoslav: Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků, str. 189.

je rozdělme do následující tabulky podle slovesných tříd infinitivního kmene.

1. třída	2. třída	3. třída	4. třída	5. třída	6. třída
Poznati (8. v.)	-----	Otvřešti (18. v.)	otložiti/ otložeti (18. v.)	sъbrati/ sъbrati (3. v.)	radovati se (17. v.)
Izdrešti (52. v.)	-----	obrěsti (20. v.)	ubiti (95. v.)	otgnati (19. v.)	
rasti (67. v.)	-----			izběžati (21. v.)	
				bojati se/ se (36. v.)	
				skazati (77. v.)	
				brati se (81. v.)	

Z tabulky je patrné, že v Proglasu se nejčastěji vyskytují infinitivy 5. třídy sloves podle infinitivního kmene, dále jsou to infinitivy 1. a 4. slovesné třídy, pak 3. třídy a nakonec infinitivy 6. třídy slovesné. V textu se nevyskytuje žádný infinitiv 2. třídy slovesné.

4.2.5.2. Participium

Participium je jmenný tvar slovesný, u kterého se určovaly některé slovesné kategorie, jako je slovesný rod, vid a čas a také jmenné kategorie: rod, číslo a pád. Stejně jako v současné češtině i ve staroslověnštině se participia dělila na aktivní a pasivní a dále na přítomná a minulá.

4.2.5.2.1. Participium perfecti activi

Je to tzv. l-ové participium, které se tvořilo příponami -lъ, -la, -lo pro singulár, -li, -ly, -la pro plurál a -la, -lě, -lě pro duál, které se přidávaly k infinitivnímu kmeni. Morfologicky jsou to vlastně adjektiva o-kmenového a a-kmenového skloňování, ale prakticky se od nich neužívá jiných tvarů než nominativů všech čísel. Byly totiž užívány jako jmenné části přísudku.⁶⁷ V Proglasu se však nenachází ani jedno participium perfecti activi.

4.2.5.2.2. Participium perfecti passivi

Příčestí minulé trpné, neboli n-ové a t-ové se tvořilo od infinitivního kmene příponami -тъ, -ta, -to, dále příponami -нъ, -na, -no a nebo příponami -енъ, -ena, -eno, všechny platící pro singulár. Tato participia se skloňovala jako tvrdá adjektiva.⁶⁸

V Proglasu se můžeme setkat pouze s jediným participiem minulý trpným, a to v 10. verši srbské redakce, kde zní дань. Toto participium vzniklo z infinitivního kmene da- připojením přípony -нъ.

4.2.5.2.3. Participium praesentis passivi

Jedná se o participium přítomné trpné, tzv. m-ové. Tvořilo se příponami -мъ, -ma, -mo přidávanými k přítomnému kmeni sloves. Skloňovalo se jako adjektiva jmenná i složená. Je to specificky staroslověnský knižní tvar, který vznikl v podstatě umělou paradigmaticizací

⁶⁷ Večerka, Radoslav: Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků, str. 190.

⁶⁸ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 150.

sufixu –мъ, jímž se v praslovanštině původně tvořilo jen několik deverbativních adjektiv.⁶⁹

Ve 30. verši Proglasu se objevuje participium praesentis passivi, avšak v každé verzi je jiný tvar. V ruské redakci je tvar participia vidimo, což je nominativ singuláru neuter, spojený s pomocným slovesem byti ve tvaru bylo. V srbské verzi Proglasu je pak tento tvar spojen také s pomocným slovesem byti, ale tentokráte ve tvaru 3. os. sg. prez., tedy jestь.

4.2.5.2.4. Participium praesentis activi

Participium přítomné činné, jinak také nazývané jako nt-ové participium, se v Proglasu vyskytuje nejvíce ze všech participií. Tvořilo se příponami –y, –ošti, –y pro singulár sloves 1. a 2. třídy, dále příponami –(j)ę, –(j)ošti, –(j)ę pro singulár sloves 3. třídy a konečně pro 4. třídu sloves v singuláru příponami –ę, –ęšti, –ę. Skloňovala se jako jmenná měkká adjektiva a některá měla složené adjektivní skloňování.⁷⁰ V Proglasu jsou však dochována pouze přičestí skloňující se podle jmenných adjektiv měkkých. Pro lepší přehlednost si je dejme do následující tabulky.

maskulinum		femininum		neutrum	
Sg.	Pl.	Sg.	Pl.	Sg.	Pl.
Uče (50. v.)	Glagoljušte (75. v.)	Videšti (32. v.)	Svědušte (32. v.)	Videštju (29. v.)	Padajušte (99. v.)
Vъzdaje	Lavljajušte	Uchajušti	Uchajušte	Kormleę	

⁶⁹ Večerka, Radoslav: Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků, str. 192.

⁷⁰ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 152- 153.

(51. v.) Kaže (79. v.)	(34. v.) Myslešte (85. v.) Smyslešte (42. v.) Zamyslajušte (43. v.) Imušte (48. v.) Slyšešte (48. v.) Skazajušta (58. v.) Ljubešte se (66. v.) Chotešte se (67. v.) Nemogušte (81. v.) Prinosešte (96. v.) Běžešte (97. v.) Padajušte (69. v.) Stoješte (101. v.) Radujušte se (103. v.) Slavešte (104. v.) Pojušte (106. v.)	(37. v.) Tlešti (60. v.) Gnoješti (60. v.)	(37. v.) Truste (89. v.) Trěbujuste (71. v.) Obličajušte (74. v.) Imušti (63. v.)	(25. v.) Krěme (26. v.)
------------------------------	---	--	---	-------------------------------

Jednotlivá participia nejsou uváděna v základních tvarech nominativu singuláru, ale v přesně znějících tvarech jejich výskytu. Dále jednotlivé tvary participií mohou odpovídat různým funkcím, přesněji řečeno jeden tvar bez ohledu na kontext může odpovídat např. tvaru nominativu maskulin a zároveň i nominativu neuter. Avšak v tabulce jsou participia rozdělena s ohledem na jejich konkrétní výskyt v textu.

4.2.5.2.5. Participium praeteriti activi

Minulé příčestí činné, neboli s-ové participium, se tvořilo od infinitivního kmene sloves pomocí přípon -ь, -ьši, -ь pro singulár 1. a 2. třídy sloves, dále příponami -ь, -ьši, -ь pro singulár 4. třídy sloves a od zbývajících sloves se participia minulé činná tvořila příponami -вь, -вьši, -вь pro singulár.⁷¹

V Proglasu jsou zaznamenána pouze tři s-ová participia. Ve 36. verši jde o tvar slyša v ruské redakci a tvar slyšavь v srbské redakci. Ve druhém případě se jasně jedná o tvar nominativu singuláru maskulin, který vznikl z infinitivního kmene slyša- připojením koncovky -вь.

Druhým participiem minulým činným je tvar prijemьše, který se nalézá v 87. verši srbské redakce. Morfologicky jde o tvar nominativu plurálu maskulin, který vznikl z infinitivního kmene prijem- připojením přípony -ьše, což odpovídá nom. mask. pl.

Tvar javьše nacházející se ve 100. verši srbské redakce vyjadřuje nominativ plurálu maskulin vytvořený stejným způsobem jako předešlá participia.

⁷¹ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 153.

4.2.6. Diference slovesných tvarů v ruské a srbské redakci

Ruská a srbská verze Proglasu se nejvíce liší ve slovesných tvarech. Diference se týkají nejen morfologických tvarů, ale jedná se i o změny hláskové. Hned v 1. verši dochází k rozdílu v morfologii i v grafice. Objevuje se zde tvar *esмь* v ruské redakci a *jestь* v srbské. *Eсмь* je tvar 1. os. sg. prez. Tvar *jestь* pak odpovídá 3. os. sg. prez., přičemž je zde ještě protetické *j-*, které se vkládalo ke slovům začínajícím na *e-*, *е-*, *ь-*. V ruské verzi sice protetické *j-* není graficky naznačeno, ale v dané době se tam vyslovovalo. O dva verše dál toto protetické *j-* opět graficky rozlišuje obě verze. Máme zde tvary *esть* a *jestь*. Jsou to tvary 3. os. sg. prez.

Naprosto jiné morfologické tvary vznikají v 8. verši. Ruská redakce obsahuje tvar *poznati*, což je infinitiv slovesa. Ten je pak významově spojen se slovesem v určitém tvaru *dostoitь*. Naopak srbská redakce má tvar *poznajutь*, což je 3. os. pl. prez. a následující sloveso *dostoitь* v určitém tvaru pak nemá s daným slovesem morfologickou souvislost. Tedy tvar *dostoitь* a *poznajutь* jsou dva určité tvary sloves, mezi kterými je pouze spojka *jako*. Podobná situace nastává i v 17. verši. Ruská redakce má opět neurčitý tvar slovesa, infinitiv *radovati sя*, který je spojen se slovesem v určitém tvaru *ljubite*. Kdežto srbská redakce dala přednost užití slovesa v určitém tvaru *raduite se*, což je 2. os. pl. impf., spojená s dalším slovesem *ljubite* spojkou *i*.

V 9. verši obou verzí je tvar 2. os. pl. prez., ale s diferencí v dokonavosti sloves. Ruská redakce má tvar *slyšite*, což je imperfektivum, a srbská verze obsahuje tvar *uslyšite*, tedy perfektiva.

22. a 23. verš jsou spolu významově úzce spojeny. V srbské redakci jde o stejné morfologické tvary 2. os. pl. imperativu *вѣнѣте* a *слышите*. V ruské redakci jde pak v prvním případě také o 2. os. pl. imperativu *слышите*, ale ve druhém případě se jedná o tvar aoristu sigmatického 2. os. pl. *слышасте*.

Odlišnost verzí je dokonce i v užití slovních druhů. V 10. verši srbské redakce totiž jde o tvar n-ového participia *данъ*, což je slovesný tvar jmenný, kdežto v ruské redakci tvar *данны* je adjektivum.

V 15. verši dochází u tvarů sloves pouze k hláskové změně. Tvar *учать* a *учеть* odpovídají morfologicky 3. os. pl. prez. 4. třídy. Pro tento tvar odpovídá slovesná koncovka *-еть*. Ani v jedné z verzí se však nosovka *-е-* nedochovala. Ruština ji přeměnila na *-а-*, proto *учать*, a srbština pak na *-е-*, tedy *учеть*.

V 17. verši se verze opět rozcházejí v morfologii. *Видитъ* v ruské redakci je tvar 3. os. sg. prez. Oproti tomu srbská redakce má tvar *видите*, podle koncovky usuzujeme, že jde o 2. os. pl. prez. Tato diference se týká spíše pragmaticko- syntaktické stránky.

5. Syntaktický rozbor

Staroslověnština má oproti hláskosloví a morfologii méně zpracované téma syntaxe. Je to z velké části dáno i tím, že již není mateřským jazykem. V podstatě lze říci, že staroslověnština je jazyk jistého pevně vymezeného korpusu textů. Představuje tedy omezené množství výroků a uzavřenou množinu syntaktických prostředků a typů, které je výrazově

realizují.⁷² Tedy i staroslověnština měla svou vlastní syntax, přičemž v něčem se nechala inspirovat řečtinou. V podstatě se staroslověnská skladba nediferencovala od syntaxe současných slovanských jazyků. Rozlišovala také větu jednoduchou a souvětí, dále podle postoje ke sdělované skutečnosti dělila věty jednoduché na oznamovací, žádací, rozkazovací a tázací, také měla i stejné jednotlivé větné členy, jako je subjekt, predikát, objekt, atribut, adverbium.

5.1. Věta jednoduchá

Věty jednoduché se i ve staroslověnštině dělily podle postoje ke sdělované skutečnosti na větu oznamovací, tázací, rozkazovací a žádací. V Proglasu ruské redakce i srbské redakce nedochází k žádné diferenci v této oblasti.

Věta oznamovací je v Proglasu základním, bezpříznakovým a nejčastějším typem věty. Neobjevují se v ní žádné specifické morfologicko-lexikální prvky.⁷³ Tvoří největší část Proglasu. Pro zajímavost si uveďme alespoň některé příklady:

Priglasъ esmъ svѣtomu evangeliju.

Darъ božii estъ desnyję čestii.

Bogu javlъše jako chrabri.⁷⁴

V Proglasu jsou obsaženy také věty tázací. Ty se dále dělily na věty zjišťovací a doplňovací. Doplňovací otázky vyjadřují dotaz na neznámý obsah. Bývaly uvedeny tázacími zájmeny nebo adverbii: кѣто, съто, кыи,

⁷² Večerka, Radoslav: Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků, str. 198.

⁷³ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 159.

⁷⁴ První dva příklady jsou vybrány z ruské redakce Proglasu z 1. a 11. verše a poslední příklad je ze 100. verše srbské redakce Proglasu.

какъ, кѣде, koliko atd. V Proglasu se však vyskytují pouze dvě tázací zájmena: кѣи, kto. Zde jsou jednotlivé příklady výskytu těchto vět:

Кѣи бо слухъ гromnago тутна не слышавъ моѣеть бoga боjати се?

(35- 36. verš)

Кѣи бо чловѣкъ не разумѣjеть? (56. v.)

Кѣи не приложитъ притче мудрыje? (57. v.)

Кto bo вѣры сеje не вѣсть праву....? (68. v.)

Кto моѣеть притчe вьсе...? (73. v.)⁷⁵

Otázky zjišťovací potom vyjadřují dotaz na nejistý obsah. Jejich obvyklým tázacím prostředkem je partikule li, která vždy stála za prvním členem tázací věty. Kromě toho mohou být otázky zjišťovací uvedeny partikulemi ašte, děješi, eza, apod.⁷⁶ Tyto případy však nejsou v textu Proglasu doloženy.

V Proglasu jsou zastoupeny také věty rozkazovací, které vyjadřují nějaký příkaz nebo zákaz určený adresátovi.⁷⁷ Jejich specifickým znakem je sloveso ve tvaru imperativu. Zde jsou uvedeny jednotlivé příklady:

Тѣмъѣе uslyšite Slovѣни vsi!

Вьпнмѣте nunja ot вьsego uma!

Slyšite slovѣнъskъ narodъ вьсь!

Slyšite slovo ot boga bo pride!

Otvъzѣte priležьno umu dvri!⁷⁸

⁷⁵ Interpunkční znaménko, otazník, je zde dodán autorem rozboru z důvodu většího důrazu na daný problém. V původním textu Proglasu jsou pouze jako interpunkční znaménka tečky a čárky.

⁷⁶ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 159.

⁷⁷ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 161.

⁷⁸ Příklady jsou uvedeny pouze ze srbské redakce Proglasu. Interpunkční znaménko, vykřičník, v textu není doložen. Je zde doplněn autorem tohoto rozboru pro vyjádření většího důrazu.

Posledním typem věty jednoduché jsou věty žádací, které vyjadřují přání mluvčího, neurčeného přímo k realizaci adresátovi. Většinou jsou uvedeny partikulí *da*.⁷⁹ V Proglasu se vyskytují dvě věty tohoto typu, a to pouze v srbské redakci, přičemž by se dalo polemizovat, zda se jedná přímo o větu žádací, nebo jde o spojku *da* spojující věty jednoduché v souvětí.

Da i vьse bratija razumějutь. (54. verš)

Da glagoljemь.... (66. verš)

5.2. Souvětí

Souvětí ve staroslověnštině je poněkud problematické. Není totiž přesně jisté, zdali se jedná o spojení několika vět v souvětí, či zdali je to pouze několik jednoduchých vět po sobě jdoucích. Problém tkví v grafických prostředcích, které nejsou vždy čitelné z rukopisů. Jisté je však to, že na staroslověnskou syntax měla vliv řečtina, a tedy podle ní se usuzuje, jak vypadalo staroslověnské souvětí. Stejně jako v současné češtině je můžeme rozdělit na souřadné/ parataktické a podřadné/ hypotaktické souvětí. Každé z nich pak mělo svojí škálu spojek typických pro dané souvětí.⁸⁰ Nebudeme se však dopodrobna zabývat souvětím, protože tématem práce byl hláskový a tvaroslovný rozbor, nikoliv syntaktický.

Zmiňme se však stručně o grafických prostředcích. Zajímavé totiž je, že všechny verše v Proglasu srbské redakce jsou zakončeny tečkou, příp. bez grafiky. Ani uvnitř veršů se neseťkáváme s grafickými znaky. Tedy orientace v textu je poněkud problematická a jen těžko bychom se mohli

⁷⁹ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 161- 162.

⁸⁰ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 190- 191.

dohadovat, zdali jde o souvětí, či několik jednoduchých vět po sobě jdoucích. Jiná situace nastává v ruské redakci Proglasu. Zde je již více grafických znamének. Vedle tečky je to čárka, středník, dvojtečka. Tyto znaky se neobjevují pouze na konci veršů, ale i uvnitř. Tudiž zde by bylo možné provést jakýsi syntaktický rozbor souvětí, avšak nelze jej porovnávat se srbskou verzí. Tedy tolik o souvětí v Proglasu.

5.3. Vyjadřování záporu

Ve staroslověnštině se zápor vyjadřoval pomocí partikule *ne* a *ni*, přičemž partikule *ne* byla funkčně i sémanticky bezpříznaková. Partikule *ni* se pak užívalo ve zvláštních případech.

Zápor můžeme dělit na zápor členský, kdy partikule *ne* stála u toho větného členu, kterého se popření bezprostředně týkalo, a na zápor větný, který popíral celý obsah věty, přičemž daná partikule stála vždy před přísudkovým slovesem.⁸¹

V Proglasu srbské i ruské redakce se objevuje několik druhů vyjádření záporu, přičemž verze se neliší. Nejčastějším vyjádřením záporu byl zápor větný. Zde jsou jednotlivé příklady: *ne budetъ*, *ne vidimo*, *ne svědušte*, *ne videšti*, *ne slyša možetъ*, *ne uchajušte*, *ne čjujutъ*, *ne razumějitiъ*, *ne priložitъ*, *ne imatъ*, *ne imušti*, *ne slyšitiъ*, *ne ljubite*.

Se členským záporem se pak můžeme setkat v srbské verzi v 68. verši, kde je popřeno partikulí *ne* substantivum *věstъ*, dále v 75. verši je negováno také partikulí *ne* pouze substantivum v *glasě*.

⁸¹ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 170.

Partikule ni se pak objevuje na třech místech pouze srbské redakce. 30. verš zní: нь vse ni lěpo ni vidimo jestь. Nedochozí zde k popření přísudkového slovesa jestь, ale k záporu, který neguje adverbium lěpo a vidimo. Partikule ni je zde užito z toho důvodu, že pokud předcházel již jeden negovaný přísudek, v tomto případě ve 28. verši ne budetь, pak následovaly vždy pouze záporny s partikulí ni. Stejná situace nastává v 76. verši, který zní: ni ašte jezyki vsa umějetь. V předchozím verši se totiž objevuje již jeden zápor s partikulí ne, tedy v 76. verši pak bylo použito partikule ni.

Zajímavý z pohledu vyjadřování záporu je 47. verš: da ne umь imušte nerazumьнь. Máme zde hned dva záporny v jedné výpovědi. První je zápor členský popírající substantivum umь, ve druhém případě došlo ke spojení partikule ne s adjektivem razumьнь.⁸²

5.4. Slovosled

Většina památek ve staroslověnštině byla psána ve verši, kde pořádek slov podléhal potřebám rytmu. Prozaické památky byly převážně překladové, hlavně z latiny, a ty se pak držely originální předlohy. Proglas je veršovaná předmluva k evangeliu. Tedy pořadí slov je v něm určeno třemi základními faktory: rytmickými, strukturně gramatickými a aktuálním členěním výpovědi.⁸³

Rytmický faktor se týkal postavení nepřízvučných slov ve větě. Obě verze Proglasu pak užívají převážně proklize, což je spojování nepřízvučného slova s následujícím přízvučným slovem v jednu

⁸² O tom blíže viz kapitola Lexikální rozbor.

⁸³ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 181.

výslovnostní jednotku. Tedy nepřízvučné slovo stálo těsně před přízvučným slovem. Toto se týká hlavně negativní partikule *ne*, *ni*.⁸⁴ Jednotlivé příklady v textu jsou uvedeny v podkapitole Zápor. Avšak ani enklize, tj. postavení nepřízvučných slov za prvním přízvučným slovem ve větě, není v Proglasu výjimkou. Ba naopak v Proglasu jsou doložena všechna nepřízvučná slova, vyjma partikulí *ne* a *ni*, jako enklize. Zde je několik vybraných příkladů: ...svěť *bo* jestь vsemu miru...(4. verš), ...jeliko že chotěť grěchъ tьmu otbrěšti...(18. verš), ...slovo iže krъmitь duše...(25. verš), ...čьstь že i chvala božija...(108. verš)⁸⁵

Mezi strukturně gramatické faktory patří řazení jednotlivých větných členů ve větě. Uplatňuje se zde princip progresivní a regresivní. Regresivní řazení větných členů je spíše archaické. Týká se postavení verba finita před nominální výraz a dále postavení nominálního výrazu před atribut. Všechny ostatní způsoby postavení větných členů ve větě jsou pak progresivní.⁸⁶ V Proglasu se objevuje několik málo případů regresivního principu. Jsou to však pouze nominální výrazy postavené před atribut: slovo knižno v 7. verši, darъ božii v 11. v., duša vsaka ve 31. v., modlitbu svoju v 51. v., pritče mudryje v 57. v., chvala božija ve 108. v. V Proglasu není doložen ani jeden příklad postavení verba finita před nominální výraz. Ostatní řazení větných členů v daných textech pak podléhá progresivnímu principu. Avšak právě z hlediska strukturně gramatického faktoru dochází k několika málo diferencím v srbské a ruské redakci Proglasu. První z nich se týká postavení nominálního výrazu a atributu. Ruská redakce dala přednost ve 20. a 25. verši postavení atributu před nominální výraz, raiskoe žitie a

⁸⁴ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 181.

⁸⁵ Jednotlivé příklady jsou uvedeny ze srbské redakce Proglasu.

⁸⁶ Večerka, Radoslav: Staroslověnština, str. 184.

čelověčbskaa duša. Oproti tomu srbská redakce dokládá v těchto dvou verších příklad postpozice atributu, tedy žitije raiskoje, duše čelověčbsije. Avšak hned ve 32. verši se situace obrací. Ruská verze má spojení zakona božia, kdežto srbská redakce obsahuje pořadí nomen- atribut božija zakona. Toto je důkazem toho, že pořádek slov ve staroslověnštině nebyl vždy určován strukturně a zcela jednoznačně. Docházelo totiž k variabilitě slovosledných typů, kdy byl umožněn různý výběr stylových prostředků objektivních nebo subjektivních. Často se pak uplatňovala tzv. disimilace textu, kdy se preferovalo nestejně užívání těch samých prostředků a konstrukcí. Tedy docházelo např. ke střídání postpozice s antepozicí apod.⁸⁷

Dalším druhem difference v redakcích zahrnujících gramatický faktor řazení jednotlivých větných členů ve větě se vyskytuje v 16. verši, kde ruská verze má spojení: svoichъ dušъ krasotu x srbská verze: lěpotu svoimъ dušamъ. Opět zde dochází k variabilitě výběrů možných konstrukcí, kdy můžeme přistoupit k takové interpretaci, že ruská redakce uplatnila v tomto verši spíše subjektivní řazení slov oproti objektivnímu v srbské redakci. Podobná situace nastává ve 12. verši, kde řazení slov v ruské verzi zní: darъ nikoliže tlěje dušamъ⁸⁸ a v srbské redakci zní: darъ dušamъ nikoliže tlěje. Opět ruská redakce preferovala subjektivní řazení. Stejně tak v 38. verši je subjektivní slovosled v ruské redakci: kako božia čjudo razumějuty, kdy je dán důraz na slovní spojení božia čjudo. V srbské redakci je pak objektivní řazení slov: kako razumějetъ se božije čjudo. Poslední příklad této difference ve verzích je hned ve 3. verši, kde opět ruská redakce upřednostňuje subjektivní řazení slov, v tomto případě jde o

⁸⁷ Večerka, Radoslav: Staroslověnština v kontextu staroslověnských jazyků, str. 220.

⁸⁸ Podstatné jméno dušamъ je v textu Proglasu již v následujícím 13. verši.

postpozici slova języki, na které je dán důraz: christos grędetъ sьbrati języki. Kdežto srbská verze má klasický objektivní styl: christos gredetъ języki sьbrati.

S těmito jednotlivými příklady samozřejmě souvisí i poslední faktor ovlivňující slovosled, a tím je aktuální členění výpovědi. Tedy pro Proglas ruské redakce je typické střídání objektivního a subjektivního řazení členů výpovědi. Kdežto srbská redakce se snaží dodržovat objektivitu výpovědi, kdy je typické nejprve postavení tématu, východiska výpovědi, a pak rématu, tedy jádra výpovědi.

6. Lexikální rozbor

Text Proglasu ruské verze i srbské verze podléhá obecným zásadám celkové staroslověnské lexikologie. Jejím jádrem byla slovní zásoba z praslovanštiny. Ta se pak postupným vývojem na různých místech obměňovala, a to nejen sémantickými změnami, ale i změnami foneticko-fonologickými. Celkový základ staroslověnské slovní zásoby tvořila slova popisující elementární činnosti běžného života. Sem patří názvy přírodních jevů, z textu jsou to např. tato slova: ve 35. verši gromъ, v 71. v. dъždъ, ve 21. v. ognъ. Dále jsou to slova označující oblast lidské i zvířecí anatomie a s nimi související fyziologické procesy. Z této skupiny názvů uveďme alespoň tato: glasъ ve 49. v., tělo v 58. v., plъtvъ 59. v., mръtvъ ve 42. v. Samozřejmě mezi elementární složky staroslověnské slovní zásoby patřila slovesa označující různé procesy, pohyb, chování apod. Zde jmenujme z textu tato: věděti, iti, gъnati. Také názvy označující psychickou oblast člověka spadaly mezi základní slovní zásobu. V textech se pak objevují

např. slova: dobrъ v 96. v., mudrъ v 65. v., slava ve 107. v., chvala ve 108. v. K obecným potřebám lidí vyjadřovat se patří i neohebné slovní druhy. V textech obou verzí Proglasu se můžeme setkat s velkým množstvím zájmen, např. тѣи, свои, кѣто, dále je zde dostatek předložek: на, отъ, без, къ, съ. Často se v textech objevují i partikule не, ни, ли a spojka а, и. Dokonce se zde vyskytuje i číslovka петъ.

Toto byly jednotlivé příklady elementární slovní zásoby domácího původu, které pocházely z prastaroslověnštiny. Staroslověnština však obsahuje i slova cizího původu. Dokladem toho je i text Proglasu. Nejčastější výpůjčky pocházejí z řečtiny, což bylo dáno tím, že texty nejstaršího slovanského spisovného jazyka pocházely z překladů řeckých předloh. V Proglasu se konkrétně objevují tato slova řeckého původu: v 1. verši evangelije/jevangelije, ve 31. v. кѣнига, ve 31. v. букы, hned v úvodním verši философъ, ve 103. v. ангелъ.

Kromě řečtiny měla největší vliv na staroslověnštinu latina. Ovšem v našich textech se neobjevuje žádné slovo pocházející z latiny.

Zajímavý je však kalk неприязнь, vyskytující se v srbské redakci v 89. verši, které pochází ze staré horní němčiny.

V textu se můžeme setkat s herbaismem аминь, a to až na samém konci celého Proglasu.

Zřídka si staroslověnština půjčovala slova turkotatarského původu. Ta potom byla tvořena pomocí prabulharského sufixu -чи.⁸⁹

Celkově lze říci, že Proglas srbské redakce se na první pohled v oblasti lexikální neliší od verze ruské. Avšak v několika málo případech

⁸⁹ Večerka, Radoslav: Staroslověnština v kontextu staroslověnských jazyků, str. 244.

z textu dochází k jinému užití lexikálního výrazu, smysl textu však zůstává stejný.

Prvním případem je užití adjektiva knižno v ruské verzi a bukovnoje v srbské redakci. Podobná situace nastává i v 31. verši, kde je substantivum knigъ v ruské redakci a oproti tomu substantivum bukovъ v srbské redakci. Z tohoto však ještě nelze vyvozovat závěry. Snad jen to, že ruská verze používá pouze slova pocházející od substantiva knigy. V srbské redakci se však dále střídá užívání slov buky a knigy. Konkrétně výrazy pocházející ze základového slova buky jsou zde sedmkrát a od slova knigy pak pouze třikrát. Vokabulář klasické staroslověnštiny uvádí oba tvary knigy a buky. Nepovažuje je však za synonyma, ale odlišuje jejich významy. Tvar buky je tam chápán jako písmo, písmeno, kdežto tvar knigy je brán jako psaní. V srbské redakci Proglasu je však užito těchto dvou tvarů jako synonym.

V 16. verši ruské redakce je užito slovo krasotu. Na tom samém místě v srbské redakci se pak vyskytuje slovo lěpotu. Významy obou slov jsou naprosto totožné. Každé slovo však pochází z jiného slovního základu. Dokonce i současná situace obou jazyků nám potvrzuje, že jde o dvě rozdílné redakce Proglasu. V ruštině se totiž dnes používá stále slovo krasota ve významu krása a v srbštině pro tentýž význam slovo lepota.

Poslední diference týkající se lexikální stránky se nachází v 18. a 19. verši obou verzí. Zde proti sobě stojí slovesa z následující tabulky:

<i>Ruská redakce</i>	<i>Srbská redakce</i>
otložiti	otvrěšti
otgnati	otložeti

K významovému rozdílu zde nedochází. Jde o synonymní užití výrazů. Tedy i lexikální pohled na obě verze Proglasu nám potvrzuje jistou diferenciaci textů, myšleno v jazykové rovině.

7. Závěr

Proglas se dochoval pouze ve čtyřech redakcích. Po hláskovém, morfologickém, lexikálním a syntaktickém rozboru ruské a srbské verze Proglasu se ukázalo, že tyto verze nejsou jednotné. Liší se v závislosti na místě přepisu textu. Z rozboru je patrné, že ruská verze prokazuje rysy východoslovanských jazyků a srbská redakce pak má rysy jihoslovanských jazyků. Diferenciace verzí Proglasu také poukazuje na vícero autorů, kteří se podíleli na prepisech textů. Jednotlivé změny ve verzích jsou závislé i na časovém období. Srbská redakce, přestože je starší než ruská, obsahuje více jazykových změn, převážně hláskových, z mladšího období vývoje staroslověnštiny. Jazyk ruské redakce je pak bližší jazyku klasické staroslověnštiny, což by znamenalo, že má blíže k původní verzi Proglasu z 9. století, přestože je opis Proglasu ruské verze až ze 16. století.

Anotace

Autor: Terezie Coufalová

Název: Hláskový a tvaroslovný rozbor Proglasu srbské a ruské redakce.

Místo: Praha

Počet stran: 79

Stručný popis obsahu:

Proglas je veršovaná předmluva k evangeliu. Je to staroslověnská literární památka z 9. století. Tématem diplomové práce je však porovnání dvou verzí Proglasu, srbské redakce, která pochází ze 13. století, a ruská redakce ze 16. století. Ohniskem zájmu se stal hláskový a tvaroslovný rozbor. Ty jsou však pro úplnost doplněny dalšími dvěma rozbory, a to lexikálním a syntaktickým. V kapitole Hláskosloví jsou popsány všechny změny, které diferencují verze Proglasu, počínaje od vývoje praslovanštiny až po vznik klasické staroslověnštiny. V morfologické části práce jsou pak rozebrána jednotlivá ohebná slova vyskytující se v textech Proglasu obou verzí s konkrétním určením morfologických tvarů. Lexikální a syntaktický rozbor se pak týká pouze základních diferenciací srbské a ruské redakce Proglasu. Celá diplomová práce je samozřejmě doplněna textovou přílohou, což jsou právě obě verze Proglasu.

Klíčová slova: Proglas, praslovanština, staroslověnština, hláskový rozbor, tvaroslovný rozbor, lexikální rozbor, syntaktický rozbor.

Prameny

Nahtigal Rajko: *Rekonstrukcija treh starocerkvenoslovanskih izvirnih pesnitev*. RSAZU, filozofsko- filološko- historičné razred 1. 1943. *eskiho*

Primožič, M.: 1974.

Primožič, M.: *Priloga št. 1*. Binar 1987.

Primožič, M.: *Priloga št. 2*. Binar 1987.

Primožič, M.: *Priloga št. 3*. Binar 1987.

Primožič, M.: *Priloga št. 4*. Binar 1987.

Primožič, M.: *Priloga št. 5*. Binar 1987.

Primožič, M.: *Priloga št. 6*. Binar 1987.

Primožič, M.: *Priloga št. 7*. Binar 1987.

Primožič, M.: *Priloga št. 8*. Binar 1987.

Primožič, M.: *Priloga št. 9*. Binar 1987.

Primožič, M.: *Priloga št. 10*. Binar 1987.

Primožič, M.: 2003.

Použitá literatura

Dvorník, F.: *Byzantské misie u Slovanů*. Praha 1970.

Holub, J., Lyer, St.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého*.
Praha 1978.

Lamprecht, A.: *Praslovanština*. Brno 1987.

Spisy Univerzity J. E. Purkyně v Brně, Filosofická fakulta. *Prameny
k dějinám Velké Moravy*. Brno 1967.

Štec M.: *Staroslovienčina a cirkevná slovančina*. Prešov 1997.

Večerka, R.: *Počátky slovanského spisovného jazyka*. Praha 1999.

Večerka, R.: *Slovanské počátky knižní vzdělanosti*. Praha 1963.

Večerka, R.: *Staroslověnština*. Praha 1984.

Večerka, R.: *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*.
Olomouc - Praha 2006.

Vondrák, V., Bartoň, J.: *Vokabulář klasické staroslověnštiny*. Praha
2003.

Seznam zkratk

du. – duál

impf. – imperfektivum

indik. – indikativ

os. -osoba

pf. – perfektivum

pl. – plurál

prez./ prez. – prézens

sg. – singulár

tř. – třída

v. - verš

PŘÍLOHOVÁ ČÁST

A. Ruska redakcija pesnitve Proglas
(rusko-cerkvenoslovanski tekst iz zbornika Trojicke Sergijeve lavre XVI. stol.)

Предсловне евангелъское святаго Кирила¹

- 1 Пригласъ есмь свѣтому евангелю.
Ико пророци прорекан соуть прежде,
Христос грядеть събрати языки,
свѣтъ бо есть всемоу миру всемоу.
- 5 Се сіе свѣсть сѧ в седмыи вѣкѣ сѧ.
Рекоша ко они: слѣпи прозрѣть,
глухыи слышати слово книжно,
Бога же оубо познати достонѣ.
Того же дела слышите, словени вси:
- 10 дар бо есть отъ Бога се даниши тоуше,
даръ Божии есть десныи части,
даръ николиже тѣлѧ
доушамъ. Тѣм же принмоуть,
Матфеи, Маркъ, Лоука, Іванни
- 15 оучатъ весь народъ глаголюще:
еинко оубо свонхъ доуши красотоу
видитъ, любите оубо радovati сѧ,
грѣховноую же тмоу отложити,
или мира сего тмоу отгнати
- 20 и ранское житіе обрѣсти
и избежати отъ огни горюща.
Слышите нынѣ отъ своего оума,
слышасте оубо, словенстии народи,

¹ Razlike v Sob. Mat.: V naslovu ѡск-. — 1 Na koncu vejica. — 2 ико, ро соуть vejica. — 4 Na koncu vejica. — 5 сѧ, на koncu ni pike. — 6 рик-, ро они pika. — 7 Na koncu pika. — 8 Na koncu vejica. — 9 того, ро слышите ni vejice, на koncu pika. — 11 Божии, на koncu pika. — 13 Ро доушамъ vejica, тѣм in на koncu vejica. — 15 Na koncu pika. — 17 Ро видитъ in на koncu pika. — 18, 19, 20 Na koncu pika. — 22 слыши-, на koncu pika. — 23 Ро оубо ni vejice.

слышите: слово отъ Бога во прииде,
 25 слово же кормила челоу кчъскла доуша,
 слово же крѣпа сердце и оумъ,
 слово се оубо готовѣ Бога познати.
 Ико безъ свѣта радость не коудеть,
 окоу видящю Божию тварь всю,
 30 не видимо безъ лѣпосты было;
 тако и доуша всяка безъ книгъ,
 не свѣдоуще закона Божіа,
 (33. verza ni)
 законъ рани Божии являюще.
 35 Кинъ бо слухъ громаго тоутнаа
 не слыша можетъ Бога боити са,
 поздри же цвѣта не оухающе
 како Божіа чюдо разоумѣють,
 оуста бо яко сладко не чюють,
 40 яко камена творять челоуѣка;
 паче же сего доуша
 являетъ са к челоуѣцѣхъ мертвѣ.
 Се же все мы, братіе, смысlande,
 глаголемъ въ свѣтъ подобенъ.
 Аминь. . . .

24 По слышите ni dvoričja. — 25 челоу. — 26 серд., на koncu pika. —
 28 яко, на koncu ni vejice. — 30 Na koncu vejica. — 31 Na koncu ni
 vejice. — 32 Na koncu pika. — 35 кинъ. — 36 Na koncu pika. — 38 Na koncu
 ni vejice. — 42 челоу. — 43 се, брати ni med vejicami, tudi na koncu ni vejice. —
 44 -амь, свѣтъ. Na koncu ni pike, sledi neposredno аминь.

B. Srbska redakcija pesnitve Proglas
(srbsko-cerkvenoslovanski tekst iz rokopisa tetraevangelija samostana
Hilandara XIII. stol.)

Блаженнаго оучителя нашего Константина философа слово ..¹

- 1 Прогласъ несть стго кѣлина.
иакже пророци прорекли соуть преже.
хск гредеть изыки съерати.
свѣтъ бо несть всемоу мироу.
- 5 (Troick. Се сіе свѣсть са в седмми кѣкѣ сѣ.)
рѣше бо шни слѣпни прозреть.
глагоуши оуслышеть слово коуков'нен.
ба познають цко достонть.
тѣм'же оуслышите Словѣни вси.
- 10 Даръ бо несть ѿ ба съ дань.
даръ бжии десныи чести несть.
даръ бжии дшамъ николиже тѣѣ.
дшамъ тѣмъ нже и примоуть.

¹ Hlud. (Lavr.) блаженнаго оучителю. A. N. Popov misli, da je v -жэ- glagolski ѣ, Lavrov pa obrnjeni cirilski ѣ, kakor se nahaja v nekaterih južnoslovanskih rokopisih, neredko tudi srbsko-cerkvenoslovanske recenzije. Zakaj pravi Franko l. c. str. 209, da v Hlud. naslov manjka, ne vem. Troick. (Sob. Mat.) Предсловие евангельское (Sob. bolg. -алъ-) святаго Кирила. Nadvrstne črke pri okrajšavah se v variantah pišejo v vrsti v oklepajih.

1 Hlud. Прогласи. Troick. Пригласъ. Hlud. ni несть. Troick. исмъ. Hlud. святаго. Troick. сватомоу евангелю. — 2 Troick. ико. Troick. (Mat.) vejica pred prejde, Troick. (bolg.) по преже. — 3 Troick. съерати изыки. Хск prim. še v 91. verz. — 4 Troick. по мироу dodano še семоу. — 5 Та verz manjka v južnoslovanskih rokopisih. Gori je po Sob. (bolg.). Sob. (Mat.) piše се po vejici in na koncu brez pike. — 6 Troick. рекоша. Hlud. слѣпни. Hil. (Lavr.) na koncu pika; tudi v drugih rokopisih je tu ločilo, znak konca verza. — 7 Hlud., Troick. глагоуши. Troick. слышатъ, слово книжно. Prim. 41. — 8 Hilf., Hlud. и ба. Hilf. иакже. Troick. Бога же оубо познати достонть. — 9 Hlud. словѣни. Troick. того же дѣла слышите словѣни вси. — 10 Hilf. даръ бо съ ѿ ба дань несть. Troick. даръ бо естъ отъ Бога сіе данныи тоуше. — 11 Hlud. по бжии dodaja чистьныи. Troick. даръ божин естъ десныи чести. — 12 Hilf. ni бжии, na koncu je тѣѣни. Troick. даръ николиже тѣѣ дшамъ. — 13 Hlud. нже. Hilf. и на koncu. Hlud. ni. Troick. доушамъ. Тѣм же примоуть.

- се же несть даръ · Мат'оден Мар'ко лѹка Іванъ.
 15 оучеть вѣск народъ гл҃юще.
 ѣди́ко л҃кнотѹ сконѣмъ дшамъ.
 видѣте любите и ра́чѣте се.
 ѣанко же хотеть грѣхъ т'моу ѡкрѣсти.
 и мира сего тѹ ѡложети.
 20 и ѣди́ко житиѣ ранскоѣ ѡкрѣсти.
 и извѣжати ѡ огни горещаго.
 вѣнѣмѣте нши ѡ в'сего оума.
 слышите словкн'скы народъ вѣск.
 слышите слово ѡ ба бо приде.
 25 слово иже крѣмить дше члвчскыѣ.
 слово иже крѣпнть срца и оумы.
 слово в'са готоваѣ ба познати.
 ико бо без' свѣта радость невоудеть.
 ѡкоу видещю бжню тварь всоу.
 30 нь все ни л҃кно ни видимо несть.
 тако и дша всака безъ боукова.
 не видещи бжнѣ закона добрк.
 закона книж'на дх҃овнаго.

14 Hilf. ni že in dodva ja in po loka. Troick. le imena evangelistov. — 15 Hilf. и бчетъ в'се народы. — 16 Hil. (Lavr.) своимъ. Hilf. дшамъ ви(д)ти z ločilom. Troick. ѣанко оубо своихъ доушъ красотоу видитъ. — 17 Hilf. (glej 16) ви(д)ти z ločilom. Troick. (glej 16) видитъ. Sob. bolg. vejica, любите оубо радovati са. — 18 Hilf. (Bes.) pomotoma хотеть. Hilf. грѣхивъ. Troick. začetka ni, грѣхѹвною же тмоу отложити (glej 19). — 19 Hlud. тмоу. Hil. (Lavr.) отложити. Troick. ни мира сего тмоу отнати. — 20 Hlud. ni и. Troick. и ранскоѣ житиѣ оскрѣсти. — 21 Hilf. горещаго. Troick. горяща. — 22 Hilf., Hlud. вѣноушите. Troick. слышите нши. Hilf., Hlud., Troick. своего (-е). — 23 Hlud. словкн'скыи (enačo Hilf.) родъ. Troick. слышате оубо словнстн народи. — 24 Hilf. ni бо, sicer приде, Troick. -и-. — 25 Hlud. иже. Troick. слово же кормля члвчскыа доуша. — 26 Hlud. крѣмить. Troick. слово же крѣпн сердце и оумъ. — 27 Hilf. готова. Troick. слово се оубо готовѣ Бога познати. — 28 Hilf., Hlud. икоже. Troick. ni бо. — 29 Hlud. вноу, Hilf. бжню на koncu. — 30 Hilf. нь в'се безъ свѣта и(к) л҃кно ви(д)моу, Hlud. невидимо. Troick. не видимо безъ л҃кноты выло. — 31 Hilf. в'сакѣ дша без'словаѣна. Troick. безъ книгъ. — 32 Hilf. видещи, Hlud. вѣдоци. Troick. не склдоуци закона вожа brez добрк. — 33 Hilf. дшѣвнаго. Troick. tega verza ni.

- закона ран вѣжи ивлѣюще.
 35 кын бо слоухъ громнаго тоутна.
 не слышавъ можетъ ка воити се.
 поздри же пакн цвѣта не оухающн.
 како разоумѣнтъ се вѣжнн чѣ.
 оуста бо иже сладка не чюють.
 40 яко камена твореть члвѣка.
 паче же сего душа безвоукковна.
 мртѣка ивлѣнтъ се въ члвцѣхъ.
 се же все мы братнн замышляюще.
 глѣмъ свѣтъ пѣвающъ.
 45 иже члвкн все ѡлоучнтъ
 ѡ житнн скотска и похотн .
 да не оумъ имоуще неразоумнѣ
 тоужннмъ нзыкомъ слышеще слово.
 яко мѣдна зкона гла слышнтѣ.
 50 се бо стн Наклаь оуче ре.
 матвоу свою въздан прѣже боу.
 яко хоцю словесъ петъ издрещн.
 (Hilf. съ разоумомъ)
 да и все братнн разоумѣють.
 55 неже тмоу словесъ неразоумнѣ.
 кын в члвкѣ не разоумѣнтъ.

34 Hlud. ni zakona, a dodano iako ravni souce i iako ran vѣжи ивлѣюще. Hilf. ивлѣющнн. Troick. zakonъ. — 35 Troick. тоутна. — 36 Hilf. слышавъ ил. Troick. слыша. — 37 Troick. ni пакн, sicer -юще. Hilf. -ющнн. — 38 Hilf., Hlud. ni се. Troick. (Mat.) како божн чоудо разоумѣють brez ločil spredaj in zadaј, bolg. z vejico na koncu. — 39 Hlud. же namesto бо. Troick. iako сладко. Hilf. разоумѣють namesto чюють. — 41 Hlud. сего. Troick. ni безе-. — 42 Troick. ивлѣнтъ се в члвкѣхъ мртѣка. — 43 Hilf. братнн на koncu. Troick. слышлеще. — 44 Troick. (bolg.) глаголемъ (Mat. -а) въ свѣтъ (Mat. свѣтъ) подобенъ. Иминъ (Mat. brez pike pred а-. S tem se konča ruski tekst „Proglasa“. — 45 Hilf. иже. Hlud. ѡлоучнтн. — 46 Hlud. похотнн. — 48 Hlud. тоужннмъ, слышоще. — 50 Hlud. тако бо. Hilf. стнн. — 51 Hilf., Hlud. боу pred въздан. — 52 Hilf. dodaja na koncu съ разоумомъ, najbrž začetek posebnega verza (glej pri pojasnilih k tem verzom). — 54 Hilf. прочнн namesto все братнн.

кыи не приложѣтъ притче мудрыи.
 сказующа вѣсѣды правн намь.
 яко бо тлаи пльтехъ настонтъ.
 60 все тлещи паче гнои гноещи.
 нѣга своего браш'на не имать.
 тако душа всака ѡпадаеть жизни.
 бжии не нмоуши живота.
 нѣга словесе бжии не слышитъ.
 65 нноу же пакн прит'чу мудроу з'кло.
 да глѣнь члвци любеще се.
 хощеще расти бжииемь растомь.
 кто во в'кры сен не в'стьтъ правы.
 яко с'кмене падающе на инѣк.
 70 тако на срцихъ члвчсц'хъ.
 тр'кбоующе дѣжа бжии боуквѣ.
 да върастетъ плодъ бжии паче.
 кто можетъ прит'че в'се.
 обличающе безъ книгъ языки.
 75 не въ глѣкъ смыслнѣк глающе.
 ни аще языки вса оумкнѣтъ.
 можетъ сказати немощь сиухъ.
 ѡбаче свою прит'чу да приставаю.
 многъ оумъ въ малѣ р'чи каже.
 80 назн бо вси безъ книгъ языки.
 брати се немогуще везъ ѡроужниа.
 съ против'никомъ душъ нашихъ.
 готовн къ плѣнъ моукы в'чшникъ.

58 Hilf. сказующи. Hlud. (in Lavr. v tekstu) правыи. — 59 Hilf. Hlud. такоже
 бо. — 60 Hilf. тлещици, гноещици. Hilf., Hlud. и паче. — 62 Hlud. тако и. Hilf. в'сакаа
 аша. Hil. i. dr. жизни spada že k sledečemu verz. — 63 Hilf. нмоушици. — 65
 Hlud. прит'чоу пакы. — 66 Hilf. члвкы. — 67 Hlud. бжииемь. — 68 Hlud. сен н'стьтъ
 правыи. — 69 Hilf. с'кмени падающоу. Hlud. падающа, епакo Lavr. v tekstu. —
 70 Hilf. ср(а)цици(х) члвч(с)кыхъ. — 71 Hilf. -ющци(х), бжииемь боук'вами. Hlud.
 бжи. — 72 Hlud. verz. опушчен. — 74 Hilf. -ющее. — 75 Hilf. глающа оубо. —
 76 Hlud. оумкнѣтъ. — 77 Hilf. сиухъ. — 78 Na koncu pri lv. ni pike, рас ра
 pri Lavr. — 80 Та verz je pri Lavr. опушчен. — 82 Hilf. доушамъ нашимъ. —
 83 Hlud. на плѣнъ.

- иже ко некици не любите врага.
 85 крати же се мысаще с шимъ зѣла.
 ѿкрѣкте прилежно оумоу дври.
 ироужни нимамше тврѣдо нша.
 иже есютъ книги гни.
 гавѣ троуше непризани велми.
 91 воукъки ко сие иже приметъ.
 моудрость хъ гаетъ.
 и дше ваше крѣптъ.
 апи же съ прѣкы вси.
 иже ко сиухъ словеса гаше.
 97 идоки воудотъ врага оубити.
 побѣдоу приносеще къ боу доброу.
 пакти вѣжече тае гноуишын.
 пакти иже животъ иже въ сиѣ.
 не падюще крѣпко же стонше.
 100 боу швалше иже храбри.
 стонше ѿ деноую оу бжиа прѣстола.
 игда ирнемъ соудитъ изыкомъ.
 раующе се съ англы къ вѣкы.
 при ба славеще мативаго.
 105 всегда книжыми иѣми.
 коу поуще чавки милоующемоу.
 иже томоу побантъ всака слава.
 чьсть же и хвала бжиа выноу
 съ шцемъ и съ стымъ дхомъ.
 110 къ вѣки вѣкомъ ѿ всен тварн.
 аминъ .:

84 Hlud. юже. Hilf. любеть. — 85 Hilf. с'нимъ мысаще. — 86 Hilf. д'ври.
 Hlud. дври. — 89 Lavr. непризани. Hilf. сѣкроушающе, пи велми. — 92 Hilf. ѿкрѣ-
 пить. — 93 Hilf. ап(с)ам. Hlud. пи же. — 94 Hilf. пи во, sicer že словеса сиухъ (Hlud.
 сиухъ) гаше. Lavr. гааголюще. Hlud. -и. — 96 Hlud. просеще. Hilf. доброу къ боу. —
 98 lv. in Lavr. pomotoma пакти иже. Hlud. пактию иже. Hilf. пакти иже. — 100
 Hlud., Hilf. къ боу швалше се. — 101 Hlud. стоуше. Hilf., Hlud. о деноую, пи оу. —
 105 Hilf. в'ниг(д)а. — 106 Hilf. -ицшмоу. — 107 Hlud. ас'ва. Hilf. в'сакаа. —
 108 Hilf. в'сир(д)а. — 109 Hilf. стымъ. Hlud. прѣтымъ. — 110 Hlud. вси.